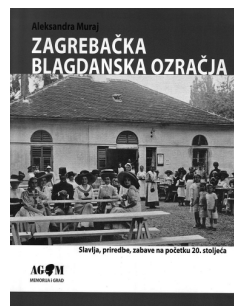

Aleksandra Muraj, Zagrebačka blagdanska ozračja. Slavlja, priredbe, zabave na početku 20. stoljeća, Muzej grada Zagreba, AGM, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2013., 256 str., 63 ilustracije

U posljednjih nekoliko godina, čini se, ipak nije više potrebno svaki put obrazlagati gdje je mjesto etnologije i kulturne antropologije u istraživanjima grada: na recenatnoj akademskoj i javnoj sceni ta se disciplina pojavljuje ravnopravno s ostalim disciplinama koje su dugo imale primat u urbanim istraživanjima kao što su sociologija, arhitektura ili povijest umjetnosti. Pitanja koja je etnologija i kulturna antropologija otvorila u sedamdesetim i osamdesetim godinama 20. stoljeća kao što su urbana popularna kultura, identitet novosagrađenih stambenih naselja ili novi gradski rituali možda su se tada činila efemernim u odnosu na ondašnje dominantne teme urbanih istraživanja navedenih disciplina, no danas su mnoga od tih pitanja u srži svakog teorijskog promišljanja i istraživanja, ali i upravljanja gradom.

U izgradnji etnoloških istraživanja grada sudjelovala je i Aleksandra Muraj, spomenimo samo pionirske radove iz toga područja a koji se tiču kompleksnog fenomena alternativnog trgovanja na jednom gradskom (zagrebačkom) sajmištu ili istraživanja dječje percepcije urbanog prostora. Istraživački i znanstveni rad etnologinje Aleksandre Muraj tijekom gotovo pola stoljeća obilježen je raznim tematskim interesima kao što je povijest hrvatske etnologije ili tradicijska materijalna kultura (posebice u aspektu arhitekture i odijevanja), primjenom raznih, ponekad i novih istraživačkih postupaka (primjerice u proučavanju seoskih nošnji) te kompleksnim pristupima tematskim cjelinama (kao što je kultura stanovanja). Jedan od istraživačkih interesa Aleksandre Muraj jesu tradicijski i suvremeni seoski i gradski običaji te se upravo tomu znanstvenom segmentu pridružuje i novo izdanje, knjiga *Zagrebačka blagdanska ozračja: slavlja, priredbe, zabave na početku 20. stoljeća*.

Knjiga je strukturirana u gotovo klasičnom etnološkom kanonu, slijedeći kalendar godišnjih običaja pa bismo je mogli, parafrazirajući Gavazzija, nazvati i "godinom dana zagrebačkih običaja". Taj je kalendar običaja uvelike obilježen vjerskim blagdanima pa tako i ovaj zagrebački pregled počinje poglavljima o pokladama i Uskrsu, uključuje opsežno poglavlje o hodočašćima i proštenjima na pojedine svetačke blagdane, a slijedi i poglavlje o blagdanima zimskoga ciklusa (Nikolinje, Božić, Nova godina, Sveta tri kralja). No samo je naizgled riječ o klasičnom kanonu jer istraživački interes autorice prepoznaje podatnost iskorištene građe i izvora te specifičnost urbanog okruženja što će sve zajedno, s jedne strane, iznjedrili nove datume i običaje slavljenja o kojima autorica piše, a koji se ne pojavljuju u tradicijskim kalendarima, te, s druge strane, uroditi društveno-kulturno nijansiranim i povijesno-političko-ekonomsko kontekstualiziranim prikazima svakoga praznika i blagdana kojega se autorica dotiče u svojem hodu kroz Zagreb u prvim dvama desetljećima 20. stoljeća.

Iako bi se po naslovu, koji izrijeком spominje slavlja, priredbe i zabave, reklo da autorica zahvaća u onaj ludički dio života, on joj služi kao kist za oslikavanje složenosti društvenog i kulturnog života grada početkom 20. stoljeća, čije je ozračje prije svega u to doba modernizacijsko, no također i krizno i prijelomno s obzirom na ratne godine i mijene državnog sustava.

Neki od sasvim novih praznika u Zagrebu prije stotinjak godina su proslava Praznika rada i proslava Dječjega dana. Upućujući u povijest proslave Prvoga svibnja, u Zagrebu prvi put proslavljenoga 1890. godine, autorica uspoređuje i povezuje europsku i svjetsku situaciju sa zagrebačkom, prepoznaje elemente ponavljanja u strukturi i organizaciji proslave toga dana tijekom godina (svečane skupštine, povorke gradom, zabave, štrajkovi) i osim blagdanskog ozračja skicira i političko-ekonomsko i društveno-kulturno ozračje zagrebačkog života. Novost u godini dana zagrebačkih običaja s početka 20. stoljeća jest i Dječji dan te Dječji blagdan, koji su se slavili prve subote i nedjelje u lipnju, a inicirala ih je Udruga učiteljica Kraljevine Hrvatske i Slavonije, odnosno njihova posebna sekcija “Za našu djecu”. Uveden 1908. godine taj je praznik primjer “invencije tradicije” i govori, kao što to autorica i naznačuje, o mnogim promjenama u zagrebačkom, ali i šire, u hrvatskom životu s početka 20. stoljeća kao što je promjena pozicije i angažmana žena u urbanom društvenom životu, uvođenje nove socijalne pedagogije prema djeci, te ukupno izrastanje sekularnog i civilnog društva. Riječ je o prazniku koji je u dva dana nudio razne dječje sportske i kulturne priredbe i nastupe, povorke te sajmove i tombole, a suvremenim rječnikom možemo reći da je praznik obilježen volonterskim angažmanom, usmjeren senzibiliziranju javnosti i okrenut poticanju donacija, a sve u humanitarnom cilju koji je vrlo konkretno i realiziran u zbrinjavanju i školovanju djece ili pak izgradnji dječjih domova.

U zagrebačkom godišnjem kalendaru Aleksandre Muraj našli su se i veliki godišnji sajmovi – Markovo, Margaretinje i Kraljevo – koji su u svakom smislu mjesta višestrukog prepletanja. Iako primarno ekonomske naravi, sajmovi prepleću i političke i društvene i kulturne niti; mjesto su prožimanja ruralnoga s gradom, seljaka i građana; konačno, kako to autorica i ilustrira, prepleću se, i tijekom godina različito balansiraju, sakralni i svjetovni elementi koji čine sajam i sajmišne dane. To je, uostalom, bilo i specifično mjesto prepletanja sa svijetom uopće: životinje iz drugih podneblja, panoptikumi i voštane figure te prvo kino, “Bachmayerov bioskop”, instaliran u velikom šatoru Kraljevskog sajma 1905. godine, bile su senzacije nekog vanjskog, šireg svijeta koji je došao i nadolazio u Zagreb. Uz sajmove, mjesta druženja bile su mnogobrojne organizirane zabave i pučke veselice, općeg javnog ili nešto zatvorenijeg značaja, a autorica je uvela i poglavlje o slavljinama i proslavama u čast pojedinaca, ponajviše njihova profesionalnog života (jubileji rada, sveučilišne promocije, obljetnice mature).

Aleksandra Muraj svoju zagrebačku monografiju smješta u prva dva desetljeća 20. stoljeća i gradi je na građi iz onodobnih zagrebačkih tiskovina, dnevnim listovima *Obzor* i *Novosti* te na ilustriranom tjedniku *Prosvjeta* i dvotjedniku *Dom i svijet*. Analički obrađena novinska građa, kako autorica i sama napominje, omogućuje konstruiranje jedne slike stvarnosti, one koja se ocrta kroz javna i društvena događanja u Zagrebu, bez “pojedinačnih doživljaja i iskustava”, te je taj aspekt pokušala dopuniti raspoloživim rukopisima obiteljskih kronika, rijetkim snimljenim kazivanjima te au-

tobiografskim crticama i refleksijama u književnim i publicističkim djelima. Sudeći po obilnosti i nijansiranosti podataka, autoričin pristup različitim tipovima izvora, a posebice novinskom izvoru, odlikuje se sustavnošću i studioznošću. Zanimljivim mi se čini istaknuti da se osim novinskih članaka kao važni izvori koriste i drugi žanrovski oblici u novinama – reklame za proizvode, humoristične zgode, anegdotalne šale i vicevi, kao i individualni oglasi za ljubavne veze – jer sve su to podaci koji ilustriraju onodobno ozračje, od preferiranih i uvelike trendovskih proizvoda za kupovinu (odjeća, pokladni kostimi, mirisi i sl.) do preferiranih karakteristika ženidbenih partnera u pogledu vjere, miraza i sl. U strukturi samoga teksta autorica je dosljedna u tome da tematska poglavlja gradi kroz povijesne informacije o blagdanu/prazniku te njegovoj široj europskoj kontekstualizaciji s naznakom mijena u glavnim crtama. Potom slijedi detaljniji opis nekog događanja prema informacijama iz istraživanog razdoblja, ali autorica ne daje uniformiranu sliku praznika i proslave, nego i u tom dvadesetogodišnjem razdoblju prati mijene koje se događaju. Primjerice, jedna je od mijena pojava novih aktera na društvenoj sceni i njihov međusobni odnos, kao što je odnos crkvenih i svjetovnih organizacija, pojava i angažman ženskih udruga i općenito društava različitih profila (građanskih, radničkih, studentskih i dr.). Neke se druge mijene prate na razini sve kompleksnijeg odnosa sve raslojenijeg zagrebačkog (šire hrvatskog) društva, prije svega u ekonomskom smislu, u čitavoj paleti od bogatijeg i “otmjenijeg svijeta” preko radništva do “sumnjivih individua”, skitnica, bludnica i lopova. Posebno mjesto, u kojemu se neizostavno naznačuje mijena, dolazak je ratnih godina koje su utjecale na mnoge promjene u javnim događanjima – sve više žena na sajmovima, sve više siročadi invalida za koje se vode humanitarne akcije. Mijene su to, nadalje, koje se iščitavaju i iz polemičkih komentara autora novinskih tekstova – o sve većim utjecajima međunarodnih ideja koje se promoviraju u prazničke i blagdanske dane naspram vjerskih i nacionalnih osjećaja, o sve većoj svjetovnosti praznika naspram sakralnosti, o sve brojnijim novim trendovima (modnim, plesnim i dr.) koje Zagrepčani preuzimaju bez generacijskih granica, o sve brojnijem “trošećem” i “kupujućem občinstvu”, odnosno o sve većem konzumerizmu koji počinje obilježavati svagdan i blagdan zagrebačkog građanstva. Zajednička je karakteristika svih poglavlja da nizom podataka naznačuju i oslikavaju društveno-kulturne, političke, gospodarske, ideološke i vrijednosne napetosti u gradu. Autorica i sama sumira da se uz pomoć skupljene građe može govoriti o počecima demokratizacije društva i počecima demokratizacije položaja žena, o izgradnji građanskoga društva preko udruga, prakse solidarnosti i dobrotvornosti kojima se, između ostaloga, nastojalo regulirati sve veća imovinska raslojavanja, o novim oblicima komuniciranja, kao i otvoriti pitanja nacionalnih i vjerskih odnosa. Doista, to su sve teme koje su iznimno potentne i koje u nekom sljedećem istraživačkom zahvatu zahtijevaju daljnji teorijski i problemski pristup. A svatko tko će se znanstveno baviti tim temama nezaobilazno će morati konzultirati bogatu građu i nijansiranu interpretaciju zagrebačkog života objavljenju u ovoj znanstvenoj monografiji.

Valentina Gulin Zrnić

Jelena Marković, Pričanja o djetinjstvu. Život priča u svakodnevnoj komunikaciji, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2012., 372 str.

Knjiga *Pričanja o djetinjstvu: život priča u svakodnevnoj komunikaciji* svoj je akademski život započela kao doktorski rad. Taj će doktorat, prerađen u knjižno izdanje, svoje prvo veliko priznanje struke doživjeti već 2012. godine osvajanjem godišnje nagrade “Milovan Gavazzi” u kategoriji za znanstveni i nastavni rad, koju dodjeljuje Hrvatsko etnološko društvo.

Napisan iz pera folkloristice i etnologinje spaja dva srodna ali, kako se pokazalo, bitno različita pristupa pričanju priča. Usmjeren na žanrovske strukture, njihovo propitivanje s jedne strane, odnosno na komunikacijski kapacitet pričanja s druge strane, ta knjiga u središte zanimanja stavlja za hrvatsku etnologiju i folkloristiku neobičan subjekt. Pričanja o djetinjstvu na više načina komuniciraju s disciplinarnom tradicijom, ali na još više načina mijenjaju njezin smjer, upućujući na potencijal “zaboravljenog” disciplinarnog odvetka pričanja o i za djecu, ali i s djecom, te pričanja o djetinjstvu koje se otima i izmiče generičkim žanrovskim interesima folkloristike. Koncipirana u sedam poglavlja – “Prije nego što pričanja počnu...”, “Metodološki i etički okvir istraživanja svakodnevnih praksi pričanja o djetinjstvu”, “Dječja usmenost i usmenost o djetinjstvu u hrvatskoj etnologiji i folkloristici”, “Pričanja o djetinjstvu kao ‘velike’ i/ili ‘male’ priče”, “Oblici pričanja o životu (djetinjstvu) i neki tradicijski oblici pripovijedanja”, “Ishodišta, život i odjeci pričanja o djetinjstvu u obitelji i malim grupama”, “Sjećanje, nostalgija i zaborav” – ta knjiga razlaže metametodološka pitanja žanra, struktura, funkcija pripovijedanja, na jednome mjestu preplećući složene i ponekad dispartne uvide različitih disciplinarnih okružja u čijim je interesima usmenost i pripovijedanje o životu.

Usmjeren na svakodnevno komuniciranje, negeneričke pripovjedne forme i neponovljive pripovjedne situacije knjiga započinje osvješćivanjem nužnih metodoloških inovacija i adaptacija u istraživački neiscrpljenom i neiscrtanom području pričanja djetinjstva. Tražeći odgovore na pitanje kako pristupiti bilježenju takvih priča realiziranih u neukrotivim govornim situacijama, u kojima istraživačica pažnju usmjerava na spontane oblike pripovijedanja i na naknadno analitičko strukturiranje spontanosti, saznajemo da se postojeće epistemološke i(li) metodološke strategije nužno aktiviraju prilagođavajući se kontekstu istraživanja, njegovu predmetu i svrsi. Promatranje sa sudjelovanjem, intervjui, slučajno zabilježena iskustva, autoetnografija, etnografija imaginarne autobiografije, asocijativna metoda, arhivski rad – strateške su tehnike hibridne metodološke orijentacije kojom je autorica pokušala zahvatiti pričanje o djetinjstvu te odgovoriti na prednosti i ograničenja svake od navedenih strategija. Drugi je dio poglavlja ponudio vizionarsku reviziju etičkih pitanja u istraživanju s djecom apelom za refleksivnu ne-zaštitu. Ponuđena

etička procedura proizlazi iz tretmana djeteta kao sugovornika, a istraživačku etiku sagledava kao niz refleksivnih i samoanalitičkih taktika oblikovanih naspram proceduralnih ograničenja izniklih iz strukovnih etičkih kodeksa koji propisuju postupke u istraživanjima sa djecom. Treće se poglavlje obraća preispitivanju usmenosti za djecu i dječje usmenosti i njihova statusa u hrvatskoj folkloristici, pokazavši kako se interes folkloristike kretao od istraživanja folklornih oblika za djecu prema dječjoj perspektivi i pričanju o životu. Četvrto poglavlje zaokreće prema središnjoj temi knjige, koja uvodi pričanja i kazivanja o djetinjstvu kao novo spoznajno sredstvo izokrećući interes prema specifičnom i pojedinačnom, kontekstualnom i konverzacijskom aspektu pričanja o djetinjstvu. Analiza ponuđenih okvira pričanja o djetinjstvu posvećena je razlučivanju postojećih žanrovskih modela, pokazavši nijansirano tumačenje životne priče i pričanja o životu, velikih i malih priča. Razmotrivši nadalje kontekstualne i terminografske pristupe folklorističkim žanrovima, autorica pokazuje da su postojeće konceptualne odrednice folkloristike tijesne za istraživanja pričanja o djetinjstvu. Ono se danas zbog toga okrenulo svakodnevnim pripovjednim i komunikacijskim situacijama. Šesto nas poglavlje uvodi u obzor etnografije komunikacije ili etnografije govorenja, čime je ostvaren zaokret ka izvedbi, a interakcijska situacija izvedbe postala središnjim mjestom konverzacijske analize. Ponudivši u njemu analizu vlastite građe autorica pokazuje kako se pažnja usmjerena na narativne prakse (ne)posredovanih iskustava djetinjstva u svakodnevnoj komunikaciji pokazuje kao produktivan dodatak analizi usmenosti. Usmenost za djecu, pričanja u djetetovoj nazočnosti i uzajamna naracija, pričanja o djeci među odraslima te pripovijedanje vlastitih iskustava djetinjstva predloženi su formati pristupa pričanju o djetinjstvu i za djecu.

Knjiga završava osvrtom na koncepte sjećanja, nostalgije i zaborava koje tretira kao konstitutivne elemente u istraživanjima naracija djetinjstva. Pristupivši autobiografskom pamćenju i njegovim narativnim manifestacijama, autorica naglašava njihovu interakcijsku i komunikacijsku uvjetovanost, pokazujući kako se djeca u svakodnevnom praksama pripovijedanja socijaliziraju jezično, narativno i mnemonijski.

Knjiga *Pričanja o djetinjstvu* pokazuje svu složenost folklorističkih i etnografskih pristupa pripovijedanju. Posvećena analizi metodoloških i epistemoloških zadatosti te disciplinarnih tradicija ona ne samo da obavlja revizijsko čitanje postojećih disciplinarnih okvira već predlaže nijansirane terminološke inovacije i postavlja temelje elaboriranim strategijama u istraživanju pričanja (o djetinjstvu). Kao metametodološki priručnik knjiga će svoju publiku iznalaziti u stručnim krugovima, ali i među doktorskim studentima koji svoja istraživanja okreću etnografiji komunikacije djetinjstva.

Sanja Potkonjak

“Měla jsem moc krásné dětství”. Vzpomínky německých obyvatel Brna na dětství a mládí ve 20.–40. letech 20. století / “Ich hatte eine sehr schöne Kindheit”. Erinnerungen von Brüner Deutschen an ihre Kindheit und Jugend in den 1920er–1940er Jahren (“Imala sam sretno djetinjstvo”. Sjećanja njemačkih stanovnika Brna na djetinjstvo i mladost 1920-ih do 1940-ih), ur. Jana Nosková i Jana Čermáková, Etnologický ústav AV ČR, Praha – pracoviště Brno, Archiv města Brna, Brno 2013., 400 str.

Osobne pripovijesti pojedinaca koji pripadaju vjerojatno posljednjoj generaciji Nijemaca u Brnu, a koje su objavljene u ovoj monografiji, prikupila je etnologinja Jana Nosková. Očita raznolikost osobnih iskustava upućuje na heterogenost kolektivnog sjećanja jedne generacije, koja pripada istoj etničkoj skupini i koja živi na istome prostoru, i ne upućuje na postojanje ikakvog stereotipa o tipičnom Nijemcu iz Brna. Time je ova monografija važan doprinos raspravi o povijesti suživota Čeha i Nijemaca u Brnu, a posebice onim aspektima te rasprave koji se fokusiraju na pojedine “prijelomne trenutke”. Tekstovi su objavljeni na oba jezika, pa je monografija neka vrsta platforme za razumijevanje dviju jezičnih zajednica. Svoje će čitatelje pronaći među znanstvenicima iz područja društvenih i humanističkih znanosti, ali i zaljubljenicima u Brno, a sasvim je vjerojatno da će ga čitati i članovi istraživane zajednice.

Ipak, kako knjiga pokazuje, skupina Nijemaca iz Brna heterogena je u toj mjeri da svaki pokušaj rasprave o njima kao o zajednici zapravo nije drugo do simplifikacija u tradiciji metodološkog nacionalizma. U prisjećanjima na češku poslijeratnu popularnu kulturu, posebice na čehoslovačku kinematografiju, topos o njemačkome anti-fašizmu uvelike razgrađuje binaristička viđenja češko-njemačkih odnosa. Pored tih, u knjizi ćemo naići na brojne druge fragmente koji dodatno usložnjuju stereotipan lik nacificirane populacije. Mogli bismo tvrditi da je razdoblje nacionalsocijalizma u sjećanjima Nijemaca koji su sudjelovali u istraživanju Jane Noskove potisnuto i marginalizirano, ali ne i sasvim neprisutno. Čitatelj će, međutim, naići i na sjećanja djece iz miješanih njemačko-židovskih i njemačko-čeških obitelji, pa i katoličkih obitelji koje nisu pristale uz nacizam, pa su se gdjekad izjašnjavale kao austrijske. Također, u objavljenim je sjećanjima uočljiva dinamika međuetničkih odnosa od 1920. do 1940. godine, pa monografija, ne samo što u velikoj mjeri pridonosi znanju o zajedničkom sjećanju njemačkih stanovnika Brna nego i otkriva različite mehanizme i strategije u zajedničkome životu stanovnika društveno i etnički podijeljenoga grada.

Unatoč činjenici da se knjiga usredotočuje na poseban kontekst grada Brna, mnogi njezini dijelovi pomoći će u rekonstrukciji mentalnih karti njemačke Moravske i okolnih područja, poglavito su ondje sugovornici spominjali članove svojih obitelji koji su živjeli u južnoj Moravskoj, ili pak na mjestima gdje su se prisjećali trenutaka odmora koje su proveli na tome prostoru. Jedno od objavljenih sjećanja otkriva doj-

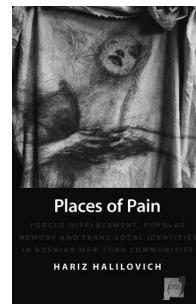
mljivu sliku gradića Dolní Kounice/Kanitz, koji rijeka dijeli na češki i njemački dio, dok se u drugim sjećanjima, primjerice, govori o nekadašnjim društvenim vezama s udaljenijim krajevima njemačke Moravske (prostorom regija Jihlava i Svitavy), kao i sa sjevernom Moravskom i Šlezijom.

Uz to, sjećanja pokazuju da Brno u međuratnom razdoblju nije bilo izolirano od ostalih krajeva Srednje i Istočne Europe. U nekima od njih spominju se talijanske trgovine delikatesama i slasticama, dok su neki sugovornici, većinom oni čiji su roditelji odlazili u trgovački sektor, spominjali različite gradove u zemljama njemačkog govornog područja, ali i u Rumunjskoj, Hrvatskoj i Poljskoj. Ipak, u tim je sjećanjima naročito naglašena povezanost s Bečom, prijestolnicom nekadašnje monarhije, na koju su se referirali gotovo svi sugovornici.

Napokon, valja naglasiti, uz odobravanje, da monografija posvećuje diskretnu, ali važnu pozornost vjerojatno najtraumatičnijim poglavljima u sjećanjima njemačke populacije u Brnu, tzv. "maršu smrti" i ponižavanjima kojima su Nijemce izlagali poneki Česi nakon Drugoga svjetskog rata. To nije središnja tema knjige, no za neke od sugovornika riječ je o još uvijek središnjoj referenci u njihovim prisjećanjima na prošlost. U svakom slučaju, postigla se fina ravnoteža između prisjećanja na običnu svakodnevicu pojedinaca i obitelji i uslojenosti sjećanja na prijelomne trenutke u povijesti koji se počesto opiru nastojanjima da ih se dokuči. Taj je aspekt, uz onaj koji upozorava na višejezičnost, i onaj koji se referira na teme prostora, za mene jedan od najznačajnijih motiva ove izvršne monografije.

Ondřej Daniel

Hariz Halilovich, Places of Pain. Forced Displacement, Popular Memory and Trans-local Identities in Bosnian War-torn Communities, Berghahn Books, New York, Oxford 2013., 269 str.

U uvodnom saopštavanju naslovne knjige, naučnoj javnosti dostupne već od polovice 2013., australsko-bosanski socijalni antropolog Hariz Halilović (Halilovich) problemski otkriva postamente svog antropološkog poduhvata objašnjavajući praktične, teorijske i metodološke izazove koji su prethodili izvanredno obavljenom poslu. U poglavljima koja slijede H. Halilović uspješno odgovara izazovima empirijskog dijela zadatka. Istraživanje kreće od zavičajnog mjesta antropologa u kojem su, osim povijesnog datiranja o trajanju opisane nastambe u dugom nizu stoljeća, u kratkom, ali jezgrovitom prohodu, predstavljeni život i običaji stanovnika rodnoga kraja. Polazeći od njegove predratne slike, preko tragičnih ratnih iskustava, suočenja s prognanicima pa sve do prvog susreta sa povratnicima u rodno mjesto, Klotjevac,

predstavljena je kulturna povijest jedne lokalne zajednice koja se uglavnom podudara sa širim kontekstom skoro cijeloga Podrinja koje je doživjelo sličnu ratnu sudbinu.

U drugom poglavlju H. Halilović nastoji razjasniti semantiku pojma prinudnog raseljavanja te nedoumice vezane za izgradnju identiteta kod osoba koje su žrtve nemilih ratnih i poratnih procesa, ovaj put prognanih sa zapadnih granica Bosne i Hercegovine. Na nekoliko konkretnih priča, utemeljenih na susretima s kazivačima i kazivačicama danas nastanjenima u Beču i bližoj okolini, Halilović vjerodostojno prenosi upečatljiva iskustva Prijedorčana koji su preživjeli zloglasne logore OmarSKU, Trnopolje i Keraterm.

Na naučno-teorijskoj razini, ponajviše u trećem i četvrtom poglavlju, ključni izazov postavljen pred ovog istraživača jeste razjašnjenje pojma “trans-lokalna” samobitnost, kao i njegovo kontekstualiziranje naspram ustaljenog pojma “transnacionalni” identitet. U tom nijansiranju odnosa, temeljna je riječ “zavičaj”, koja na simboličkoj razini prevladava poljem Halilovićeva naučnog koda.

U slojevitom pojmu razumijevanja, zavičaj nije samo mjesto gdje smo rođeni i u kojem smo odrastali, nego i mjesto koje jednom zauvijek tradira naše lične doživljaje koji izranjaju u susretu sa ljudima s kojima smo dijelili to malo zavičajno neba, počevši od običaja i duhovne prakse do sasvim običnih susreta i onoga što podrazumijeva jedna prosječna ljudska svakodnevnica. Ratna razaranja odnijela su živote pojedinaca, ali i nukleus zajednice koja je sačinjavala suštinu jednoga prostora, za sada etnički zatvorenog i umrtvljenog, koji se, barem u nakani prognanika, uspostavlja na nekada neočekivanim mjestima, daleko u tuđini, od St. Louisa, preko Malmöa i Norrköpinga, zatim Beča pa sve do dalekog Melbournea.

Pohodeći golemom putanjom po globusu od Europe preko Amerike do Australije, Halilović je u svojoj etnografiji opisao i oživio nevjerovatne ljudske sudbine, priče ljudi pogođenih agresijom i progonom te ratnim i poratnim dešavanjima u BiH tokom devedesetih, koji nakon nesagledivih životnih drama ponovno nastoje uspostaviti jednom potrgane društvene okvire zajednice prema kojima je socijalni život, a time i duhovni i svekoliki, za ove ljude jedino moguć. Mjesta bola, koja su lična koliko i lokalna, postaju zajednička tamo gdje živi jedna društvena ćelija koja ih razumije i podnosi bez riječi i saslušavanja, bez prividne empatije i lažnih utjeha, ali koja ih čuva u neprolaznom sjećanju baš zato što su najviše sasvim lična, a iz čije mnogobrojnosti postaju i kolektivna. Na taj način, osim zavičajne povezanosti, žrtve koje su preživjele nevolje Prijedora, u nizu uprizorenja nastoje skrenuti pažnju na ta povijesna događanja (primjerice organiziranjem izložbe u St. Loiusu), dok se Srebreničani, s druge strane, bore da 11. dan u sedmom mjesecu bude posvećen sjećanju na žrtve genocida počinjenog u Srebrenici 1995. godine.

Peto poglavlje posvećeno je onom najranjivijem dijelu populacije: majkama, sestrama i kćerima, koje tragaju za svojim “nestalim” članovima porodice noseći se, sve vrijeme, s tegobnim zadatkom odgovora prinudnom pomjeranju iz zavičaja sa svim očekivanim i neočekivanim preprekama koje su stale na put opstanku. Heroine ovih priča jesu žene koje su, unatoč svim nevoljama, postale uspješne u poslu i karijeri (poput Avdijine Edine), ali i one koje je bosanskohercegovački pisac i filmski scenarist Abdulah Sidran jednom imenovao “filozofima u dimijama”, dakle stamene i mudre žene, veoma samosvjesne i odlučne u nakani da pokažu hrabrost i istrajnost na putu borbe za svoja prava i stečevinu (poput nane Fate Orlović iz Konjević Polja).

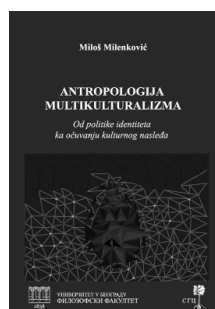
Na kraju, mjesto u Halilovićevoj studiji našle su i one priče koje otkrivaju najne- sretnije dane prinudnog života u tuđini i nesnalaženja onih mlađih pred beskrajnim izazovima nepoznatog a privlačnog, te njihova preranog i tragičnog kraja u svijetu koji nije zahvaćen ratom i popratnim nevoljama, ali nije ni jamac bezuslovnog blago- stanja i sreće (kao u slučaju Amera iz Bratunca).

Volšebno putovanje autora kreće iz realnog zavičaja, a završava se u onom sim- boličkom, trans-lokalnom, u dalekoj Australiji, u kafeteriji “Hanna”, gdje su njegovi Podrinjci već odavno primijetili da ga neko vrijeme nema.

Izuzetan naučni napon, ali i besprijekoran autorski stil razoružanog čitatelja drže do posljednje stranice.

Nirha Efendić

Miloš Milenković, Antropologija mul- tikulturalizma. Od politike identiteta ka očuvanju kulturnog nasleđa, Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Beo- grad 2014., 324 str.

U svojoj najnovijoj knjizi Miloš Milenković, redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Beogradu, problematizuje multikulturalizam iz perspektive antropološke kritike posledica multikulturnih politika.

U uvodnom poglavlju “Antropologija i multikulturalizam: posle ‘kraja multikul- turalizma’”, autor izlaže teorijsko-pojmovni okvir koji koristi usmeravajući antropo- logiju multikulturalizma na teren zaštite kulturnog nasleđa. Ukazujući na važnost (postkulturalne) antropologije izgrađene na otporu prema upotrebi homogenizujućeg pojma kulture i, posledično, esencijalistički shvaćenih pojedinačnih identiteta u multikulturnim politikama, Milenković obrazlaže štetnosti upotrebe multikulturnih politika po kulturnu raznovrsnost. Prema autoru, multikulturalne politike su kontra- indikovane, za šta su primeri retradicionalizacija većine i tlačenje manjina, religijski fundamentalizam i terorizam, etnokonfesionalno motivisani ratovi, zdravstvena zaostalost u savremenom svetu itd. Sa druge strane, antropološka kritika multikul- turalizma jeste kritika “segregacionističkog asimilacionističkog multikulturalizma” (15) koja se zalaže za razumevanje i prihvatanje raznovrsnosti među kulturama dok istovremeno štiti prava pojedinaca i predstavlja oslonac liberalne demokratije. U daljem tekstu, autor fokusira antropologiju multikulturalizma ka zaštiti kulturnog nasleđa radi postizanja antiesencijalističkih ciljeva.

U drugom poglavlju “Naivna nauka: teorijsko-metodološke posledice ‘otkrivanja’ kulturne raznovrsnosti ‘kod kuće’”, autor govori o “naivnosti” antropologije multi- kulturalizma – sopstvenim teorijsko-metodološkim problemima (npr. uspostavlja-

nje naučnog autoriteta), problemima povezanim sa multikulturalnim politikama (npr. kako odrediti šta je opšte dobro i pravedno) i aporijama (npr. kako je kulturna raznovrsnost intrinzično dobro ako ništa nije intrinzično) sa kojima se ona suočavala pokušavajući da održi poverenje u nauku. U ovom poglavlju se ukazuje na doprinose antropologije multikulturalizma po celokupnu nauku, među kojima Milenković ističe njen veliki doprinos u shvatanju kulturnog konteksta, drugim rečima, da nauka nije nezavisna od sredine u kojoj nastaje/se predaje/objavljuje itd.

U poglavlju "Uplašena, razočarana nauka: antropologija, nativizam i globalno uvećanje kulturne raznovrsnosti", Milenković piše o nativnoj antropologiji i idejama nativizma, kosmopolitskoj antropologiji i kosmopolitizmu i antropologiji globalizacije i globalizmu. Ove teme su važne za razmatranje veze između identiteta i saznanja i veze između objektivnosti i identiteta antropologa, pitanja zastupanja u antropologiji, "autentičnosti" domorodačkih kultura, proizvodnje kulturnih identiteta, multikulturalizacije nauke, dilema o pristrasnosti i proizvodnji kosmopolitskih identiteta antropologa i širih debata o kulturi što je, posledično, neophodno za dublje razumevanje antropologije multikulturalizma. Dalje, autor zaključuje da kolonizacija, modernizacija i globalizacija nisu uticale na, kako se uvreženo mislilo, smanjenje, gušenje i uništavanje kulturnih identiteta, već su doveli do upravo suprotnog procesa, poznatog pod nazivom "paradoks globalizacije", tj. pomaljanja, osvežavanja, obnove (kulturne retradicionizacije) i nastanka novih kulturnih identiteta. Autor poentira zaključujući da multikulturalizam treba pre videti kao priliku, a ne kao pretnju gde antropologija treba da se posveti očuvanju kulturnog nasleđa, pošto kulture i kulturna raznovrsnost nisu i neće nestati zbog uticaja globalizacije

U četvrtom poglavlju, "Očuvanje kulturnog nasleđa: da li je to uopšte antropologija?", Milenković otvara mogućnosti kako etnolozi i antropolozi mogu da doprinesu ostvarivanju prava na kulturno nasleđe umesto dotadašnjeg uvreženog, a neuspešnog multikulturalnog puta. U tom smislu, autor smatra da treba povezati "kulturni identitet za 'elemente kulturnog nasleđa' a razvezati od živih ljudi i njihovih zajednica" (182). U tu svrhu, autor predlaže "esencijalizovanje 'elemenata kulture'". U tom procesu, autor ključnu ulogu vidi u etnologima i antropologima koji treba da imaju a) istraživačku i selektorsku ulogu u zaštiti i prezentaciji kulturnog nasleđa i b) konsultativno-primenjenu ulogu: da predoče kulturnim i političkim elitama potencijal međunarodnog okvira zaštite kulturnog nasleđa u EU kao održiviji i finansijski isplativiji i da razveju evroskeptične mitove o unifikaciji kulturnih identiteta u EU. Milenković predlaže da se kulturni identiteti i njihovo proučavanje i samopoimanje shvate kao vid nematerijalnog kulturnog nasleđa, a njihova "zaštita" kao polje primene antropologije da bi se "obezbedio svet bezbedan za različitosti" (197).

U narednom poglavlju, "Identitetske subvencije: Identitet 'skriven' u prividno neutralnoj (ekonomskoj) politici", Milenković se fokusira na analizu aktuelnih državnih subvencija malih seoskih gazdinstava u Srbiji i demonstrira način kako da se antropologija integriše u heritološku paradigmu. Autor pokazuje da je spomenuta praksa uslovljena političkim i stranačkim, a ne ekonomskim i pravnim razlozima, pošto se eksploatišu i rehabilituju motivi "tradicionalnog" srpskog identiteta i mitovi o "srpskom seljaku" ili "seljaku-domaćinu" kao "stubu srpske nacije", dok su sa ekonomske tačke gledišta poljoprivredne subvencije dugoročno neodržive, a sa ustavnopravne osnove nelegitimne i nelegalne. Zbog favorizovanja seljačkog sloja u

srpskoj političkoj retorici, Milenković govori o poljoprivrednim subvencijama malih seoskih gazdinstava kao o “identitetskim subvencijama”. Autor, stoga, predlaže da se umesto mitopolitičke legitimacije, a radi dugoročne ekonomske održivosti, poljoprivredne subvencije “podvedu pod kontrolu državne pomoći i postepeno zamene subvencijama za zaštitu kulturnog nasleđa, zaštitu životne sredine i održivi regionalni razvoj” (208, 222). Tako bi se subvencionisanje seoskog načina života kontrolisalo i finansiralo iz projekata EU, namenjenih za tu svrhu.

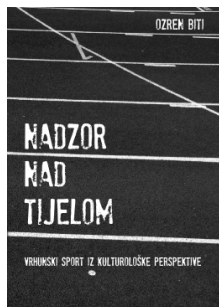
Pretposlednje poglavlje, “Čije kulturno nasleđe? Ka preveniranju instrumentalizacije multikulturalizma”, problematizuje pitanje izbora i selekcije kulturnog nasleđa koje (će) se štiti(ti) u Srbiji. Preciznije, autor se osvrće na instrumentalizaciju i homogenizaciju nacionalnog identiteta koje je moguće iščitati iz Zakona o crkvama i religijskim zajednicama (2006) i na Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2009/2013) Republike Srbije. U ovim zakonima se daje primat Srpskoj pravoslavnoj crkvi kao “tradicionalnoj nositeljki identiteta srpskog naroda”. U njima se verske zajednice dele na “tradicionalne” i “netradicionalne”, a samim tim su i prava za pripadnike “netradicionalnih” verskih zajednica manja kao što je, na primer, nemogućnost pohađanja verske nastave. S obzirom na to da Ustav RS garantuje ljudska i manjinska prava, ovi zakoni su nekonzistentni kako sa Ustavom tako i sa zakonima EU što bi, kako autor upozorava, moglo negativno da se odrazi na evrointegracije Srbije. S tim u vezi, Milenković pokazuje da Republika Srbija ne može istovremeno da reguliše religijska pitanja i da štiti nematerijalno kulturno nasleđe, pošto ovim zakonima direktno diskriminiše trećinu populacije i onemogućava perpetuiranje njihovog kulturnog nasleđa. Rešenje autor vidi u regionalnoj kastomizaciji zakona i podzakona. Podzakonska akta bi trebalo da se zasnivaju na primeni međunarodnih konvencija i Ustava, dok bi na nacionalnom nivou ostala hijerarhija kulturnih vrednosti, tačnije srpskog pravoslavnog identiteta. Model regionalizacije bi, prema Milenkoviću, omogućio da se primenjuju i poštuju evropski zakoni “kao civilizacijske tekovine” i da se prepoznanju “netradicionalni” religijski identiteti paralenno sa srpskim pravoslavnim identitetom.

U “Zaključku”, autor odrično odgovara na pitanje “da li je antropologija multikulturalizma naučna infrastruktura ideologije asimilacionizma?”, rekapitulira ključne poente iznete u knjizi i zaključuje da su, u stvari, kreatori i zagovornici multikulturalizma asimilacionisti. Autor podseća da su multikulturalne politike uticale na asimilaciju pripadnika manjinskih i/ili imigrantskih zajednica namećući, pre svega, mladima da čuvaju svoj tradicionalni identitet i negirajući im slobodu i mogućnost da biraju i kreiraju svoje identitete. S tim u vezi, autor takođe objašnjava razlike između antropoloških i političkih kritika multikulturalnih politika. Dok se spomenuta antropološka kritika zasniva na ideji da multikulturalizam onemogućava pojedincima da biraju identitet(e), političke kritike multikulturalizma se odnose na onemogućavanje integracije manjinskih i/ili imigrantskih zajednica u dominantnu zajednicu. Milenković, stoga, vidi budućnost antropologije multikulturalizma “u mirenju sa modifikovanim heritološkom paradigmom”.

Fokusirajući se na politku identiteta i identitetske prakse kao vida nematerijalnog kulturnog nasleđa i aktuelne zakonodavne politike u Srbiji, koristeći širok spektar antropološke i literature iz društveno-humanističkih nauka, i pišući na mestima (auto)ironično i ponekad duhovito, Milenković nastavlja sa problematizovanjem

antropološke teorije i metodologije na akademski promišljen i minuciozan način uz refleksivan pristup i ponekad šaljiv ton. Ova knjiga predstavlja važan doprinos za širu antropološku teoriju i metodologiju, istoriju metodologije discipline, ali i kvalitetno štivo za dublje razumevanje antropologije Evropske unije i evropeizacije, antropologije države i prava, političke antropologije, antropologije javnih i praktičnih politika, da spomenem samo najvažnije. Autor se direktno obraća čitaocu, kolegama antropolozima i studentima etnologije i (socio-kulturne) antropologije, kreatorima nacionalnih i javnih politika i drugim političkim akterima. Međutim, knjiga takođe ima za cilj da informiše kulturne elite kao što su: sveštenstvo, identitetski profesionalci i preduzetnici, istraživači u društveno-humanističkim i nacionalnim naukama, književnici, umetnici i publicistička nacionalna inteligencija. Iako se primeri odnose na srpsko društvo i zakone, knjiga može biti korisna akademskim i političkim akterima i u drugim zemljama pred pristupom, ali i u zemljama EU, s obzirom na to da su razmatrane ideje o poreklu, pripadnosti, identitetu i autentičnosti važne i u zemljama EU kao i činjenica da evroskepticizam i evrofobija ni u tim zemljama nisu iskorenjeni. I na kraju, ne treba smetnuti s uma obilje predloga i pregršt tema za buduća doktorska istraživanja koje autor predlaže, pa knjiga predstavlja i riznicu istraživačkih ideja te je preporučujem i studentima zainteresovanima za dalja antropološka usavršavanja.

Marija Brujić

Ozren Biti, Nadzor nad tijelom. Vrhunski sport iz kulturološke perspektive, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2012., 272 str.

Knjige o sportu i u sadašnje vreme predstavljaju, da se tako izrazim, “retke zverke” u akademskoj produkciji na jezicima bivše Jugoslavije. Osim retkih izuzetaka, u čemu je prednjačila hrvatska naučna scena, ovim aspektom kulture naučnici su se bavili povremeno, i uglavnom više kroz usputni interes za temu. Sport je, kako primećuje i sam autor knjige, dugi niz godina bio percipiran kao “neozbiljan” segment društvene realnosti, koji ne zavređuje istraživačku pažnju serioznih akademaca. Kulturalni zaokret u društvenim i humanističkim naukama, koji je doveo do “buma” u istraživanju sadržaja popularne kulture, uveo je i sport u središte naučnog interesa prevashodno u anglo-saksonskom govornom području. Osnivanje posebnih odeljenja koja se bave sportom iz kulturološke ili sociološke perspektive, pokretanje časopisa i organizovanje naučnih simpozijuma u kratkom roku etabliralo je sport kao legitimni predmet

istraživanja. Takav trend, međutim, još uvek nije uzeo previše maha u društvenim naukama u regionu. Polje sporta i dalje se manje ili više doživljava kao samopodrazumevajuća oblast o kojoj ionako svi sve znaju i koja ne zahteva dublju ekspertizu. Knjiga Ozrena Bitija *Nadzor nad tijelom* na najbolji način ukazuje da je sportu itekako moguće pristupiti iz jedne drugačije perspektive, pružajući dubinski teorijski uvid u ovaj sveprožimajući segment popularne kulture.

Bavljenje sportom kao istraživačkom temom postavlja istraživača u nezgodan položaj jer, kao što Biti ispravno primećuje, sam pojam o kome se ovde radi je više-značan i opire se bilo kakvoj koherentnoj definiciji. U tom kontekstu, nastojati da se piše o sportu kao takvom u velikoj meri predstavlja tlo za besplodno teoretisanje. Autor se, stoga, odlučuje da ovoj širokoj oblasti nestabilnog značenja pristupi sa tačke gledišta onoga što on naziva vrhunskim sportom, koga karakteriše medijska profilisanost, komercijalni kapacitet i visok kvalitet usklađen sa zakonitostima kasnog kapitalizma. Kao što se iz samog naslova može zaključiti, autorov fokus usmeren je na, moglo bi se reći, centralni koncept na kome je zasnovana čitava ideja sporta – telo. Sledstveno ovakvoj postavci istraživačkog problema Biti se, gradeći osnovni teorijski okvir za ovu studiju, prevashodno oslanja na radove Mišela Fukoa vezane za telo i nadzor nad njime, kao i na tradiciju studija kulture, jasno definišući vizuru koja sport intepretira sa, da se tako izrazim, kulturalnog aspekta.

Nastojeći da, u izvesnom smislu i uslovno rečeno, pomiri klasičan sociološki pristup sa onim koji je karakterističan za klasične studije kulture, autor se oslanja na misao Zigmunta Baumana, pozicionirajući vrhunski sport unutar domena kulture. Kao ključni koncept u tom smislu nameće se Baumanovo razumevanje potrošačkog društva koje u doba “lake moderne” zamenjuje društvo koje je karakterisala prevashodno proizvodnja. Definišući i uvodeći kategoriju potrošnje kao jedan od ključnih aspekata sveta u kome živimo, Biti zapravo određuje sopstveni rakurs iz koga kasnije razvija ideje o specifičnim formama nadzora nad telom. Upravo smeštanje sporta u domen potrošačke kulture predstavlja suštinu prvog poglavlja ove studije, gde se kroz objašnjavanje određenih fenomena poput celebritizacije, medijatzacije i dokolice ukazuje na načine na koji vrhunski sport danas funkcioniše, odnosno, na koji način se konzumira.

Nakon što je definisao poziciju sa koje posmatra vrhunski sport u savremenoj kulturi, Biti nas uvodi u drugo poglavlje, posvećeno teorijskom doprinosu Mišela Fukoa u studijama tela i nadzora. Ne zadržavajući se samo na očiglednoj primeni fukoovskih koncepata poput panoptikuma, guvermentaliteta ili tehnologija dominacije u kontekstu vrhunskog sporta, autor zalazi u neke veoma važne domene koji se tiču i svakodnevice tzv. “običnih ljudi”. U tom smislu se izdvaja fenomen fitnesa, koji, može se reći, predstavlja direktnu primenu ideala proizašlih iz vrhunskog sporta na život ostatka populacije. Autor, pozivajući se na kritike feminističkih teoretičarki, ukazuje kako fitnes u današnje vreme putem, recimo ženskih magazina, predstavlja mehanizam gde se nadzor nad telom vrši putem samorefleksije i priznanja koje Fuko posmatra kao tipične tehnike potčinjavanja autoritetu. Diskurzivno proizvodeći sramotu kod svojih čitateljki, časopisi koji promovišu maksimu zdravo = lepo, u suštini zadatak nadzora nad telom delegiraju čitateljicama samim. Ovaj “teror zdravlja i lepote” u suštini tera ljude da, naizgled sopstvenom voljom, reprodukuju model koji nameće autoritet kroz mehanizme koje Fuko naziva režimima istine. Na tom

tragu je i odeljak o individualnom telu i telu populacije, gde autor razmatra primene koncepta biopolitike i biomoći.

Nakon temeljnog promišljanja teorijskih okvira koje sledi ova studija, sledi poglavlje koje se u izvesnom smislu logički nastavlja na prethodno, pod nazivom “Politički nadzor nad tijelom”. Biti pre svega ukazuje na doprinos fukoovske analize u kontekstu prevazilaženja uske i konvencionalne analize politike na nivou države, kao što bi recimo bila direktna intervencija u sport kroz tehnike homogenizovanja nacionalnog identiteta. U tom smislu, on politiku definiše kroz širi socijalni kontekst, istovremeno ističući različite uloge koje ona može imati vezano za sport, pre svega kroz distinkciju između politike i sporta, gde je naglasak na intervencionizmu vlasti, i politike u sportu, gde je naglasak na svojevrsnim pregovaranjima u odnosu na temelje na kojima se proizvode značenja. U sportu se takve hegemonijske borbe najčešće odigravaju kroz pitanja klase, roda, rase i etniciteta. Autor uvodi i treću moguću kategoriju vezanu za odnos politike i sporta koju definiše kao politiku sporta, gde on biva shvaćen kao kategorija sa relativno autonomnim sistemom vrednosti, koji u pojedinim situacijama može proizvesti ideološke napetosti u odnosu na šire strukture. Kroz ovako postavljen problem, sledi šira elaboracija tehnologija nadzora nad telom u različitim okvirima, poput ideoloških mehanizama i hegemonijskih praksi, iz čega sledi problematizacija pitanja roda, rase i seksualnosti u sportu.

Poglavlje koje sledi bavi se medicinskim i tehnološkim nadzorom nad telom. Ovaj vid nadzora zapravo predstavlja najvidljiviju tehniku pomoću koje se uspostavlja kontrola nad telesnim, i najočitije se može detektovati ugroženost fizičkog integriteta tela. Pružajući istorijski pregled sportske medicine, autor nas vodi kroz ponekad zapanjujuće tehnike kojima se nastojalo dostići novi olimpijski ideal sabran u maksimi “brže, bolje, jače”, koje u savremeno doba otvaraju mnoga etička pitanja, vezana za stvari poput upotrebe dopinga i genetske modifikacije. Na tom tragu, poglavlje rezultira izuzetno zanimljivim odeljkom o sportu, telu i tehnologiji, koje u suštini postavlja pitanje šta zapravo znači transgresija ljudskog tela do tačke kada ono prestaje da bude “prirodno”. Ta vrsta debate unutar sporta zapravo može biti višestruko korisna u kontekstu razmatranja “kiborgizacije” ljudskih tela mimo sveta vrhunskih takmičara koji, u suštini, u savremenom svetu predstavljaju fizički ideal kome se teži.

Poslednje poglavlje o medijskom nadzoru nad telom u određenom smislu se nadovezuje na prvo, i na izvestan način, predstavlja vešto zaokruživanje čitave studije. U suštini, savremeni vrhunski sport se tek uplivom televizije kao ključnog faktora transformisao u predmet konzumerizma, odnosno važan segment potrošačkog društva. Sprega medija i sporta u ovom kontekstu izgrađuje kulturu spektakla, gde telo u suštini postaje subjektom koji se transformiše u skladu sa zahtevima jedne drugačije realnosti kao što je televizijska, a u službi tržišta. Upliv velikog novca u vrhunski sport uslovio je da se i ovaj segment kulture povinuje zakonima korporativnog kapitalizma, kroz, recimo, celebritizaciju pojedinih sportista, čija tela uz pomoć televizije i multinacionalnih kompanija postaju roba koja se prodaje kao ideal kompetitivnog individualizma, kao ključnog sastojka neoliberalne ideologije. Upliv novih medija u polje sporta ovaj proces samo ubrzava i obogaćuje, nudeći konzumentima sve širi i širi spektar ponude, time, zapravo, stvarajući nove i nove tehnike nadzora u vrhunskom sportu.

Studija *Nadzor nad tijelom: vrhunski sport iz kulturološke perspektive* Ozrena Bitija predstavlja veliko osveženje u domenu istraživanja sporta u Hrvatskoj i regionu. Većina autora koji su se bavili sportom kao istraživačkom temom zapravo je bila više fokusirana na klasične sociološke studije kao što je, recimo, ponašanje navijačkih subkultura, ili na analize vezane za spregu sporta i dnevne politike. Bitijeva knjiga problemu pristupa iz jedne šire, kulturološke perspektive, dajući uvid u problematiku koja je u lokalnim disciplinama malo proučavana. Analitična, veoma dobro strukturirana i izuzetno teorijski elaborirana, ova studija predstavlja pionirski poduhvat na polju kulturološkog istraživanja sporta, otvarajući prostor za promišljanje i etablirajući istraživačku temu koja će, nadam se, u budućnosti privlačiti sve veći broj istraživača. Pored ostalog, ali ne i najmanje važno, način na koji autor predstavlja i diskutuje različite kompleksne teorijske postavke ne govori samo o njegovoj naučnoj kompetentnosti nego i o veoma visokom nivou pismenosti, što čitaocu omogućava istinsko uživanje u ovoj knjizi.

Ivan Đorđević

Marijana Belaj, *Milijuni na putu. Antropologija hodočašća i sveto tlo Međugorja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2012., 263 str.

Studija Marijane Belaj *Milijuni na putu* rezultat je autoričina zanimanja za različite teme s područja antropologije religije, kojom se već više godina sustavno bavi u svome znanstveno-nastavnom radu na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Užim je pak fokusom studija, kao što sugerira i podnaslov, usmjerena na istraživanje hodočašća. Riječ je, zapravo, o prvoj cjelovitoj studiji u nas koja iz vizure etnologije i kulturne antropologije pristupa fenomenu hodočašća, ocrtavajući pritom i glavne smjernice te ključne teorijsko-metodološke pretpostavke na kojima se u inozemnim kulturnoantropološkim istraživačkim praksama već nekoliko desetljeća oblikuje antropologija hodočašća. U središte vlastita istraživanja Belaj je postavila hodočasničko Međugorje, fenomen čija inspirativna moć tijekom posljednjih nekoliko desetljeća pokazuje svoj utjecaj u širokom dijapazonu različitih konteksta i diskursa, pa tako i onih znanstvenih. Vlastiti pogled na "sveto tlo" Međugorja, uokviren teorijskim i metodološkim instrumentarijem etnologije i kulturne antropologije, Belaj oblikuje zanimajući se za značenja, točnije za mreže značenja kojima se Međugorje konstituira kao hodočasničko mjesto. Neka od središnjih pitanja kojima se pritom

bavi su, primjerice: Kako se oblikuju hodočasnička iskustva? Kako se hodočasničko odredište konstruirati kao “utjelovljenje svetoga”? Kako se prostor življenja prilagođava hodočasnicima, a kako hodočasničko odredište svakodnevnim potrebama onih koji u njemu žive? Kakvu ulogu u svemu tome imaju religijska, politička i ekonomska pitanja?

U usredotočenosti na ta i druga pitanja Belaj studiju započinje naglašavajući nesuglasja koja vladaju u definiranju pojma hodočašća. Jedinstvena definicija toga pojma, ističe autorica, ne postoji, a značenjski mu je pluralitet umnogome uvjetovan raznolikošću kontekstâ u kojima se (danas) javlja. Ključna mjesta poimanja hodočašća iz vizure teologije autorica navodi kako bi predstavila osnovne značajke kulturnoantropološkog pristupa tome fenomenu i donekle rasvijetlila disciplinarnu uvjetovanost određenih polazišta koja se javljaju u njegovu istraživanju. Analizirajući relevantnu literaturu Belaj detektira kako se primjetna usidrenost teme hodočašća u promišljanja kulturne antropologije javlja od sedamdesetih godina prošloga stoljeća i vezuje ponajprije uz Victora Turnera. Baveći se (kršćanskim) hodočašćem, on je glavni naglasak stavljao na koncepte liminalnosti (napuštanje svjetovnih uloga i statusa) i *communitasa* (zajedništvo zasnovano na ravnopravnosti i neposredovanosti iskustva). Zahvaljujući kritičkim raspravama o Turnerovu viđenju hodočašća, zapodjenutima ponajprije oko pitanja je li fenomen hodočašća “neka druga stvarnost”, i spoznaji da hodočašće može, osim kao sredstvo ostvarivanja zajedništva (Turnerov *communitas*), služiti i jačanju granica među grupama, pa čak i pogodovati nastajanju konflikata među njima, dogodio se i paradigmatički obrat u istraživanju toga fenomena. Naglasak na heterogenoj prirodi hodočašća i upućivanje na “stvarnost konkurentnih diskursa” neka su od ključnih mjesta motrenja hodočašća iz kulturnoantropološke vizure koja se, umnogome oslonjena na spoznaje iznesene u zborniku *Contesting the Sacred: The Anthropology of Christian Pilgrimage* (ur. John Eade i Michael J. Sallnow), naročito profiliraju devedesetih godina prošloga stoljeća. Iz različitih očišta kroz koja se u okviru kulturne antropologije pristupalo hodočašću Belaj potom apstrahira tri ključne analitičke dimenzije – *hodočašće kao značenjski prostor*, *hodočašće kao kretanje i proces* i *hodočasničko iskustvo i učinak* – u čijem se obrazloženju dotiče i niza dilema koje istraživanje hodočašća sa sobom nosi, kao što je pitanje utjecaja različite motivacije hodočasnika i istraživača za hodočašćenje, na postupak istraživanja, problem interpretacije hodočasničkih iskustava koji su sami po sebi interpretacija, problem etičnosti u predstavljanju motiva hodočašćenja i učinaka koje hodočašće ima na hodočasnike, utjecaj privatnog odnosa istraživača prema istraživanoj temi na značajke pristupa i interpretacije, spajanje emskog i etskog pristupa i tako dalje. Na takvoj podlozi, svjesna niza teorijskih i metodoloških zamki koje se mogu javiti u istraživanju hodočašća, Belaj iznosi vlastiti istraživački okvir i pristup. Riječ je, ukratko, o pristupu koji podrazumijeva četiri međusobno povezane “istraživačke koordinate” (mjesto-tekst-osoba-kretanje) koje joj je nametnulo istraživanje Međugorja, provedeno metodom sudjelovanja, promatranja i otvorenog intervjua.

Što je hodočasničko Međugorje te kako se i na kojim se premisama zasniva(la) njegova konstrukcija kao “svetog tla”, najopćenitiji je opis središnjeg dijela knjige, u kojemu se, uz iznimno zanimljiv opis tijeka istraživanja, čitatelju nudi uvid i u brojne, u javnosti relativno nepoznate aspekte “života” Međugorja. Belaj ovdje donosi

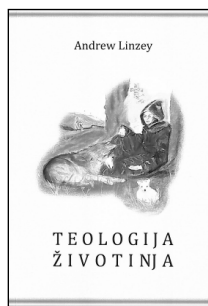
podatke iz povijesti Župe svetog Jakova apostola u Međugorju (nazivi, lokacije župne crkve, granice župe i broj župljana u različitim razdobljima i slično). Osobit naglasak, dakako, Belaj stavlja na razdoblje u župi nakon što je šestero tamošnje djece, prema njihovu svjedočenju, vidjelo Gospu i s njome razgovaralo. Međugorska ukazanja kontekstualiziraju se spoznajama do kojih se došlo u istraživanju drugih prijavljenih ukazanja, odnosom Crkve prema ukazanjima, ali i najznačajnijim društveno-političkim i crkvenim događajima neposredno prije ukazanja u Međugorju (urušavanje komunističkog sustava, značaj crkve u kontekstu tih događanja, atentat na papu, opadanje broja svećenstva, politička kriza itd.). Posebnu pak pozornost Belaj posvećuje prijevora koji se, u kontekstu međugorskih vjerskih događaja, pojavljuju u odnosima između Mostarske biskupije i Hercegovačke franjevačke provincije.

Uokvirujući središnji dio studije, u kojemu donosi rezultate istraživanja hodočasničkog Međugorja, gustim opisom osobnoga iskustva putovanja, bivanja i povratka s hodočašća Belaj čitatelja upoznaje s brojnim u javnosti nedovoljno poznatim aspektima nastajanja, funkcioniranja i uopće života toga hodočasničkog središta. Uz gotovo nezaobilazne i općepoznate međugorske lokalitete (crkva, Križevac i Podbrdo) Belaj pozornost usmjerava i na nekoliko drugih lokacija – pod kojima ne podrazumijeva isključivo fizička mjesta, nego i osobe i događaje (lik fra Slavka Barbarića, vidioći, kip Uskrslog Spasitelja, Muška bratovština “Polje života” unutar zajednice Cenacolo, Međunarodni molitveni susret mladih te bračni par Nancy i Patrick Letta) – koje su, kako zorno svjedoči autoričina argumentacija, iznimno važni značenjski punktovi hodočasničkog Međugorja. Za cjelovitost slike hodočasničkog Međugorja koju donosi ova studija iznimno je važa cjelina koja slijedi, gdje autorica u središte zanimanja stavlja viziju međugorskog fenomena iz perspektive lokalnog stanovništva. Autorica se pritom fokusira na pitanje kako “sveto tlo” Međugorja utječe na svakodnevni život lokalnog stanovništva, primjerice na njihova iskustva susreta s Drugim (kultura, jezik, etnička i vjerska pripadnost itd.) i (promjenu) odnosa prema Drugom, ali i prema vlastitoj svakodnevici (razvoj mjesta, nedostatnost infrastrukture, turistička ponuda i slično).

Studiju zatvara cjelina naslovljena “Ludnica, ali sve u miru”, u kojoj autorica sumira spoznaje iz prethodnih cjelina. Zaključuje kako je, baveći se pitanjima oblikovanja prostora posredovanjem iskustva onih koji se njime koriste te pitanjem kako prostor na njih utječe, uvidjela da osobita kvaliteta hodočasničkoga Međugorja – po kojoj se ono i razlikuje od mnogih drugih hodočasničkih odredišta – proizlazi iz procesa njegova kreiranja, to jest iz osjećaja slobode koji vlada tim procesom. Ta se sloboda pak, nastavlja autorica, temelji na subjektivnom iskustvu prostora čiji je okvir zadan smjernicama programa međugorske duhovnosti. Riječju, mjesto svetim čine ljudi i njihove prakse.

Milijuni na putu Marijane Belaj studija je koju odlikuje znanstveni, ali pitak stil. Svoje će čitatelje stoga nesumnjivo naći i izvan užih znanstvenih krugova, to jest u svima onima koji su iz raznoraznih pobuda zainteresirani za međugorski fenomen.

Ana-Marija Vukušić

Andrew Linzey, Teologija životinja,
Edukacijski centar Nova Arka, Stubičke
Toplice 2013., 224 str.

Andrew Linzey začetnik je suvremenoga kršćanskog pokreta za prava životinja, anglikanski svećenik, teolog, prvi profesor animalne etike na svijetu i kao takav očito i neobična figura za teološke krugove, bar što se tiče našega maloga kulturokruga. Pored navedenoga član je Teološkog fakulteta Sveučilišta u Oxfordu i direktor oxfordskog Centra za animalnu etiku, koji je otvoren 2006. godine, a potiče znanstvena proučavanja i unapređivanje javne rasprave o pitanjima zooetike. Inače, svoju prvu knjigu o pravima životinja Andrew Linzey je objavio 1976. godine – *Animal Rights: A Christian Assessment*, a knjigu *Teologija životinja [Animal Theology]*, kojom se ovdje bavimo, objavio je 1994. godine. Zanimljiv je u tome slučaju i autorov predgovor za ovo hrvatsko izdanje, i to pod naslovom *Zaštita životinja: prilika za kršćane u Hrvatskoj*, gdje postavlja ključno pitanje o ulozi “Crkve u Hrvata” – naime gdje su bile Crkve za vrijeme javne rasprave o donošenju Zakona o zaštiti životinja koji je stupio na snagu 1. siječnja 2007. godine te ističe kako je u Hrvatskoj više od 80 posto stanovništva rimokatoličko, oko 5 posto su pravoslavci, a tu je i manji broj reformiranih kršćana, evangelika, pentakostalaca i baptista. Istina, nije spomenuo ostale duhovnosti (npr. budiste, hinduiste). I tu slijedi otvoreni poziv, ali jednako tako i vrlo važna Linzeyeva optužba: “Zaprepašujući je odgovor da Crkve, u ovoj raspravi, nisu odigrale nikakvu ulogu. Nikakve izjave podrške nisu stigle od kršćanskih poglavara” (str. ii). Ništa čudno s obzirom na to da je teologija i u 21. stoljeću iznimno antropocentrična, kao uostalom i znanost i kultura. Nije stoga zanemariti da u predgovoru hrvatskom izdanju Andrew Linzey ističe sljedeće – “Knjiga dolazi u kritičnom trenutku za povijest zaštite životinja u Hrvatskoj. Hoće li Crkve nastaviti šutnju ili će upotrijebiti svoj glas (i svoju moć) da progovore u ime ostalih patećih Božjih stvorenja? Hrvatski narod tradicionalno odaje duboko poštovanje životinjama – na kraju krajeva, sama riječ *blago*, doslovno prevedena na engleski znači *wealth* i *treasure* (*bogatstvo* i *blago*).” Pritom Andrew Linzey smatra da “ljudska prevlast nad životinjama mora kao svoj model uzeti paradigmu danu od Krista, da se gospodstvo manifestira u služenju” (str. vii). Navedenom se bioetičkom problematikom, što se tiče lokalnih teoloških krugova, bavi jedino Željka Bišćan, magistra katoličke dogmatske teologije i višegodišnja nositeljica izbornoga kolegija *Teološka promišljanja zoologije* u Institutu za teološku kulturu pri Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, koja je autorica i pogovora ovome izdanju, u kojem ističe kako nije riječ o knjizi o temi teološke zoologije već, kao što naslov knjige jasno sugerira, o teologiji životinja. No, da paradoks bude veći – u tzv. recesijska vremena navedeni je kolegij ukinut, iako je bila riječ o pionirskom kolegiju u našem kulturokrugu koji je kolegica uspješno vodila od 2004. do 2010. godine.

Ukratko o sadržaju i strukturi knjige: knjiga *Teologija životinja* sadrži 9 poglavlja razdijeljenih u dvije tematske cjeline. Tako se u prvome poglavlju pod nazivom “Poštovanje, odgovornost i prava” autor bavi onime što životinjama, kao Božjim stvorenjima, dugujemo s moralnog stajališta, a čime se autor detaljnije bavio u svojim prethodnim knjigama – *Animal Rights: A Christian Assessment* (1976.), kao i u knjizi *Christianity and the Rights of Animals* (1987.).

Drugo poglavlje “Moralni prioritet slabih” Linzey otvara sjećanjem na jedan od najranijih argumenata za emancipaciju životinja koji je 1974. godine izložio Peter Singer u radu *All Animals are Equal*.

Nadalje, u trećem poglavlju “Ljudi kao vrsta koja služi” Linzey apsolutno negira antropocentrične postavke o čovjeku kao navodnom gospodararu svijeta kojemu priroda služi samo kao resurs, dok u četvrtom poglavlju “Teologija oslobođenja za životinje” upozorava na zamjedbu Konrada Lorenza, austrijskoga zoologa, životinjskoga psihologa i ornitologa, iz knjige *O agresiji*, u kojoj je predložio, vrlo otvoreno i deklarativno, samoubojstvo “svakom čovjeku koji može s jednakom lakoćom raskomadati živog psa i živu salatu”. Zanimljivo je pritom da Linzey, što se tiče *komadanja žive salate*, pridodaje sljedeće: “Lorenz možda pretjeruje. No ono što je važno jest da salata ne posjeduje odgovarajuću sposobnost za svijest o sebi i stoga nije u stanju biti ozlijeđena na isti način kao barem sisavci i ljudi” (str. 86). Dakako, da bi navedeno Linzeyu mogli zamjeriti svi oni koji provode i etiku ne-ubijanja i nad biljkama; njima se osobno divim s obzirom na to da nakon dvadesetpetogodišnje vege-prehrane nisam ostvarila etičku transgresiju prema navedenom konceptu života.

Prvi dio knjige pod nazivom *Određivanje teoloških načela*, koji sadrži autorove teološke argumente koji se tiču prava životinja, Andrew Linzey zaokružuje poglavljem pod naslovom “Prava životinja i parazitska priroda”, a drugi dio knjige pod naslovom *Izazovi etičke prakse*, koji se usredotočuje na zlostavljanja životinja, čine sljedeća poglavlja: “Eksperimenti na životinjama kao bezbožne žrtve”, “Lov kao anti-evanđelje grabežljivosti”, “Vegetarijanstvo kao biblijski ideal” i posljednje, deveto poglavlje knjige – “Genetski inženjering kao ropstvo životinja”, gdje vrlo jasno ističe u uvodu da je prema stajalištu koje zastupa teologija životinja, genetski preoblikovati životinje moralno jednako institucionalizaciji ropstva ljudi (str. 158).

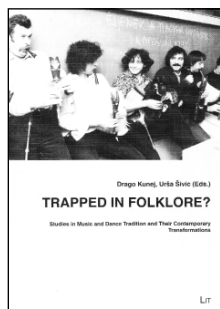
Završno, jasno je zbog čega domaći teolozi nisu reagirali na bilo koji način na navedenu knjigu anglikanskoga svećenika. Naime, cjelokupan specizam Tome Akvinskoga još uvijek dominira velikim dijelom katoličkoga promišljanja o životinjama, dakako i ne samo o njima (usp. str. 14). Naime u djelu *Summa Theologica* Toma Akvinski navodi sljedeći specifični konstativ: “Nijeme životinje i biljke nemaju razum koji bi ih pokretao; njih pokreće nešto drugo, vrsta prirodnog impulsa, što znači da su prirodno određene za ropstvo i korištenje drugima.” Stanje na terenu pokazuje da je tome doista tako. Primjerice, možemo poslušati jedan fragment promišljanja animaliteta Tončija Matulića, bioetičara, svećenika koji od ožujka 1999. predaje kolegije iz teološke etike i bioetike na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu: “Čovjek je ontološka veličina koji ima svrhu u samome sebi, dok životinje, upravo zato što su životinje, dakle jer su *nagonske i nerazumne*, nemaju svrhu u samima sebi” (istakla S. M.). Naime, kršćanska naklonjenost prema životinjama, nastala u Europi tijekom 12. i 13. stoljeća, dakle, u doba sv. Franje Asiškoga, u potpunosti je bila poništena utjecajem sv. Tome Akvinskoga (1225. – 1274.), kad je taj filozof i teo-

log-dominikanac ponovno uspostavio Aristotelovu sliku svijeta o ljudskoj superiornosti, Aristotelov hijerarhijski *Veliki lanac bića*. Upravo je takav specizam omogućio renesansni *etos* kao što je ujedno omogućio i racionalizam Renéa Descartesa, dakle, ustoličenje razuma nad imaginacijom, metaforičkim slavljem života. Ukratko, nakon smrti sv. Franje 1225./1226. godine u potpunosti je pripremljen teren za ustoličenje hijerarhijske dogme sv. Tome Akvinskoga, i to na nesreću životinja i općenito prirode koju određujemo specističkom imenicom *okoliš*.

Knjiga je opremljena i *Vodičem kroz literaturu*, u kojem se uz svako pojedino djelo navodi i kratak sadržaj, pa tako npr. za Kropotkinovu knjigu *Uzajamna pomoć: faktor u evoluciji* (1902.) Linzey navodi kako je riječ o prilično zanemarenom djelu u kojemu se brani stajalište da prirodni svijet jednako karakteriziraju suradnja i natjecanje.

Završno bih htjela naglasiti da pored navedene knjige postoji i prijevod još jednoga članka toga iznimnoga anglikanskoga svećenika. Naime, pokojna prevoditeljica Lovorka Kozole prevela je ulomak članka "The Bible and Killing for Food" (iz zbornika radova *The Animal Ethics Reader*, ur. Susan J. Armstrong i Richard G. Botzler, Routledge, Taylor & Francis Group, 2003.), a objavljen je u *Zarezu* u rubrici "Socijalna i kulturna antropologija" (broj 200, 2007.). Sažeto: u okviru navedenoga, kao i u 8. poglavlju "Vegetarijanstvo kao biblijski ideal" knjige *Teologija životinja* – Andrew Linzey raspravlja o kontradikciji između božanske zapovijedi vegetarijanstva u *Knjizi Postanka 1* i obrtanju te zapovijedi u *Knjizi Postanka 9*. I više nego izazovno za čitanje.

Suzana Marjanić

Trapped in Folklore? Studies in Music and Dance Tradition and Their Contemporary Transformations, ur. Drago Kunej i Urša Šivic, LIT Verlag, Beč, Berlin 2013., 222 str.

Zbornik obuhvaća deset članaka koji su prvotno bili predstavljani na međunarodnom simpoziju "What to do with folklore", organiziranom 2009. godine u povodu 75. obljetnice utemeljenja ljubljanskog Glasbenonarodopisnog inštituta. No umjesto uvriježenog zbornika (svih) radova sa skupa, institutski znanstvenici odlučili su se za njihovo još specifičnije tematsko združivanje i, čini se, produbljeni daljnji rad na predstavljanim referatima, te uznastojali oko međunarodne izdavačke suradnje i posljedične šire recepcije skupa i rezultirajućih izdanja. Tako ovaj zbornik mahom obuhvaća dio radova inicijalno predstavljanih na simpoziju u okviru teme "Tradicij-sko u suvremenosti"; urednici su dvoje znanstvenika iz Glasbenonarodopisnog in-

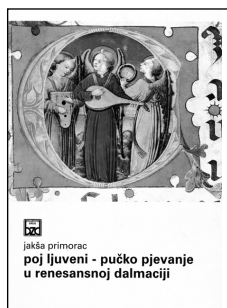

pozvati na davno ispisanu argumentaciju Dunje Rihtman-Auguštin o izgrađivanju identiteta uz pomoć folklorizma i time ukidanju granice prema folkloru.

Zaključna skupina priloga tematizira zasad nedovoljno iskorištene izvore o tradicijskoj glazbi i plesu u prošlosti, koji dakako mogu olakšati studij povijesnih transformacija. Tako se Rebeka Kunej (u jedinoj ovdje objavljenoj studiji koja ne potječe iz izlaganja na simpoziju) zalaže za uporabu diskografske produkcije, napose starih gramofonskih ploča u etnokoreološkim istraživanjima i objašnjava razloge dosadašnjega njihova zanemarivanja, Drago Kunej istodobno upozorava na nužan oprez, kritičnost i umijeće interpretacije u uporabi historijskih zvučnih zapisa, a Susanne Ziegler iznosi svoja iskustva kuratora zvučnih zapisa u berlinskom Phonogramm-Archivu te se posebice osvrće na probleme njihove dostupnosti ili pak zarobljenosti u arhivima.

U cjelini, kako je već naznačeno, vrijedno je nastojanje da se radovi sa skupa dodatno tematski povežu i nadograde. Ovaj je zbornik u tome i uspio, stvorivši konzistentan niz etnografski utemeljenih studija o dijakronijskoj i sinkronijskoj dinamici glazbenih i plesnih tradicija te o nedostacima njihova čitanja u folklorizacijskom ključu. Ovo se posljednje ujedno može interpretirati i kao nedostatak ovoga izdanja jer združenih deset studija nudi i druge moguće naglaske povrh samopostavljene zamke iz naslova zbornika.

Naila Ceribašić

Jakša Primorac, Poj ljuveni. Pučko pjevanje u renesansnoj Dalmaciji, Književni krug, Split 2013., 288 str.

Podrijetlo klapske pjesme je tema koja dugi niz godina zaokuplja pažnju etnomuzikologa i klapskih stručnjaka. Na prvom savjetovanju klapskih stručnjaka i voditelja u Ruskamenu pokraj Omiša 1970. godine skladatelj Silvije Bombardelli, jedan od osnivača Festivala dalmatinskih klapa u Omišu, u svojem je izlaganju iznio tezu, koju su poslije prihvatili tadašnji klapski stručnjaci i etnomuzikolozi, da su na razvoj i oblikovanje klapske pjesme utjecali gregorijanski koral, pjesmarice iz doba hrvatskoga narodnog preporoda, talijanski (mediteranski) izvori i utjecaji, tradicija pjevanja u dalmatinskom zaleđu te popularna glazba 19. i 20. stoljeća (S. Bombardelli, "Neke karakteristike gradske dalmatinske pjesme", *Bilten* 1, Omiš: Festival dalmatinskih

klapa – Omiš, 1970: 15). Knjiga *Poj ljuveni* Jakše Primorca donosi nove spoznaje o podrijetlu klapske pjesme. Knjiga je djelomično prerađeno poglavlje o renesansi kao formativnom razdoblju dalmatinskog klapskog pjevanja iz autorove disertacije *Klapsko pjevanje u Hrvatskoj: povijesni, kulturnoantropološki i estetski aspekti*, koju je obranio 2010. godine.

Naslanjajući se na pojedine rezultate znanstvenih istraživanja proučavatelja starije hrvatske književnosti, Primorac u renesansnoj pjevanoj ljubavnoj lirici nalazi elemente koji se mogu povezati sa suvremenim klapskim izričajem. Najveći dio knjige se stoga temelji na razmatranju djela dalmatinske renesansne književnosti na hrvatskome jeziku, koja su prvi i najvažniji izvor. Autor se usredotočio na podatke koji posredno ili neposredno govore o glazbi i glazbovanju te je analizirao raznovrsne književne elemente i nastojao ih povezati s mogućom glazbenom izvedbom. Drugi su tip izvora arhivski izvori, primjerice sudbeni spisi, iskazi vlasti, oporuke, kronike, putopisi i vizitacije crkvenih poglavara u kojima pronalazi podatke o percepciji pojedinih vrsta glazbe. Ona je u takvim izvorima obično negativna. Treći tip izvora, najdragocjeniji ali i najrjeđi, notni su zapisi dalmatinske pučke glazbe, koji obuhvaćaju manji broj primjera renesansne svjetovne i duhovne pučke glazbe. Na temelju svih tih izvora, a ponajprije ipak iz djela renesansne književnosti, autor zaključuje da postoje dvije osnovne dimenzije renesansnog dalmatinskog muziciranja koje se podudaraju s klapskim pjevanjem, a to su srodna književna poetika te primarni izvedbeni kontekst. U djelima hrvatskih renesansnih književnika, od poznatijih do manje poznatih koji su djelovali u gradovima mletačke Dalmacije te ponajviše u Dubrovniku, pronalazi isti kontekst i tip glazbenog izvođenja: recitiranje i pjevanje zaljubljenog mladića uz pratnju lutnje, odnosno leuta, u samoći ili u prisutnosti djevojke kojoj je pjesma bila upućena.

Drugu poveznicu koja upućuje na podrijetlo klapske pjesme u renesansnom pjesništvu nalazi u srodnosti suvremenih tekstova dalmatinskih klapskih pjesama i dalmatinske renesansne lirike. U poglavlju "Intertekstualni dodiri dalmatinske renesansne ljubavne lirike i suvremenih klapskih pjesama" donosi kronološki pregled umjetničkog ljubavnog pjesništva u Hrvatskoj od 14. do kraja 16. stoljeća, ponajviše dubrovačkih pjesnika, od kojih potječe većina sačuvanih hrvatskih ljubavnih kanconijera, ali i pjesnika zadarskoga, splitskoga i hvarskoga kruga. U pojedinim djelima Primorac pronalazi sličnosti s tekstovima klapskih i popularnih dalmatinskih gradskih pjesama 19. i 20. stoljeća. Renesansne ljubavne pjesme koje analizira, nastale krajem 15. i početkom 16. stoljeća, bile su pisane u dvostruko rimovanim dvanaesticima da bi s novim generacijama u pjesništvo sve više prodirao osmerac i drugi kraći metri koji su bili pogodniji za pjevanje.

U poglavlju "Glazbene dimenzije hrvatske renesansne lirike" autor pronalazi glazbene elemente u ljubavnim pjesama pjesnika najzastupljenijih u *Ranjinu zborniku*, Šiška Menčetića i Džore Držića, kao i u pjesmama Mavra Vetranovića, Marka Marulića, Petra Zoranića, Marina Držića, Hanibala Lucića, Martina Benetovića, Nikole Nalješkovića, Dinka Ranjine, Sabe Bobaljevića Mišetića i Dominka Zlatarića, koje su se pjevale uz pratnju lutnje. Osim ljubavne poezije autor analizira i dramska djela koja su uključivala izvođenje ljubavne lirike kao što su maskerate Mikše Pelegriновиća, Marka Marulića, Mavra Vetranovića, Nikole Nalješkovića i Antuna Sasina te maskerate nepoznatih autora iz 16. stoljeća, kao i pastorele i tragedije dubrovačkih

autora Džore Držića, Mavra Vetranovića, Nikole Nalješkovića, Marina Držića i Dominika Zlatarića. Pri kraju tog poglavlja autor uspoređuje pojedine anonimne pjesme spjevane *na narodnu* iz *Ranjinina zbornika* s klapskim pjesmama, tumači Hektorovićeve zapise o glazbi iz spjeva *Ribanje i ribarsko prigovaranje* te naglašava da je na oblikovanje klapske pjesme vjerojatno utjecalo i moguće prožimanje seoskih i gradskih tradicija. U potpoglavlju “Problematika višeglasja” pokazuje da je renesansna dubrovačka književnost pridonijela klapskom pjevanju, poglavito u pogledu književnog dosega tekstova, budući da tradicija današnjeg klapskog pjevanja, u užem glazbenom smislu u kojem se ono odnosi na četveroglasno pjevanje sa svojim specifičnim zakonitostima, potječe iz srednje Dalmacije. Na kraju zaključuje da se pučka gradska popijevka, koja je postojala u dalmatinskim gradovima u doba renesanse, uglavnom stvarala i prenosila usmenim putem, što dodatno otežava mogućnost usporedbe s današnjom klapskom pjesmom. Unatoč skromnim podacima o glazbenim aspektima renesansnog pučkog pjevanja, prema kojima ne možemo zaključiti jesu li se pjesme pjevale jednoglasno ili višeglasno, autor naglašava da srodan kontekst izvođenja kao i književna poetika povezuju renesansnu pučku pjesmu s današnjom klapskom pjesmom.

Katarina Duplančić

Catherine E. Foley, Step Dancing in Ireland. Culture and History, Ashgate, Farnham, Burlington 2013., 264 str.

Glazbeno plesna *step dancing* praksa rasprostranjena je danas, osim u Irskoj i u Škotskoj, Engleskoj, kontinentalnoj Europi, Skandinaviji, Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi, Australiji, Novom Zelandu, Africi, Japanu i Rusiji, navodi autorica knjige *Step Dancing in Ireland: Culture and History*. Od 1970-ih irski *step dance* se sve više internacionalizira, a danas se može govoriti o njegovoj globalnosti i transnacionalnosti, a često i o transnacionalnoj popularnosti. Kompleksniju priču od one najkomercijalnije i najpoznatije nastupom *Riverdancea* 1995., a kasnije i *Lord of the Dancea* (čije su uloge u promicanju *step dancea* nezanemarive), donosi Catherine E. Foley iz perspektive povijesnog, etnografskog i etnokoreološkog istraživanja koje uključuje tridesetogodišnje istraživanje s nekoliko intenzivnijih razdoblja terenskog istraživanja. U istraživanju je Foley aktivno participirala i uz pomoć vlastitog iskustva donosi subjektivno, utjelovljeno iskustvo te se u interpretaciji triju odabranih plesnih praksi irskog *step dancea* koristi fenomenološkom hermeneutikom. Knjiga kronološki zahvaća dvjestopedesetogodišnju povijest irskog *step dancea*, od 18.

stoljeća do suvremenosti, odnosno prati povijesni i kulturni razvoj plesnog oblika u različitim političkim i društvenim razdobljima kolonijalizma, nacionalizma, postkolonijalizma do globalizacije. U knjizi su opisane tri plesne prakse irskog *step dancea* koje su, iako estetski, povijesno i kontekstualno različite, vezane za područje North Kerryja, ruralne regije jugozapadnog dijela Irske.

Prva je ruralna *Molyneaux step dance* praksa dočarana etnografskom pričom te nazvana tako po zadnjem i najpoznatijem putujućem plesnom majstoru Jeremiahu Molyneauxu (1882–1965) čijom se smrću praksa putujućih plesnih majstora gasi. Putujući plesni majstori s područja North Kerryja, s obzirom na to da su najvećim dijelom plesu podučavali stanovništvo ruralne zajednice, nalazili su se pri dnu hijerarhijske ljestvice plesnih majstora, ali je, zahvaljujući njima, u Irskoj kultiviran *step dance* u doba i u kontekstu britanskog kolonijalizma. Istodobno, europski su plesni majstori podučavanjem plesanja i ophođenja za plesanja kodificiranu plesnu praksu i estetiku širili raznim slojevima društva diljem Europe pa i preko Atlantika. Zamjetne su bile irske veze sa zemljama europskog kontinenta, poput Francuske, Španjolske, Austrije i Engleske. Autorica stoga uspoređuje korake europskih plesova iz baroka s irskim *step* plesanjem. Plesna estetika, vokabular i plesovi onako kako su se prakticirali i razvijali u kontinentalnoj Europi, utjecali su na podučavanje, praksu i razvoj plesova u Irskoj. Diseminaciji modernih europskih plesova u različitim zemljama i društvenim slojevima pridonijele su i plesne publikacije.

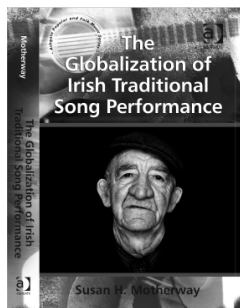
Druga je plesna praksa natjecateljskog karaktera i smještena na urbane pozornice te prikazana djelovanjem Rinceori na Riochta, plesne škole u North Kerryju. Nju podupire kulturno nacionalni pokret Gaelic League te se smatra reprezentativnom za irsku plesnu kulturu. Gaelic League je utemeljen krajem 19. stoljeća, a pod njegovim pokroviteljstvom osnovana je 1930. An Coimisiún le Rincí Gaelacha, organizacija irskog *step dancea* koja ga razvija i kontrolira hijerarhijskim sustavom natjecanja. An Coimisiún je kao organizacija pripomogla centralizaciji, homogenizaciji i institucionalizaciji irskog *step dancea* kao prakse, a kontrolira i vodi mnoge učitelje *step dancea* u Irskoj. Autorica nadalje zahvaća povijest i razine natjecanja, pozitivne i negativne konotacije koje iz njih izvire, značenja te internacionalnost natjecanja u irskome *step danceu*. Internacionalnu zajednicu irskog natjecateljskog *step dancea* čine plesači, učitelji, suci, glazbenici koji pojedinačno u različitim stupnjevima stvaraju jedinstveni *habitus* zajednice.

Treća praksa koju je Foley analizirala, stilizirana je plesna praksa Nacionalnog folklornog teatra Irske (National Folk Theatre of Ireland), Siamsa Tire, koji je 1974. utemeljen u North Kerryju. Iako je prvotno bila riječ o amaterskoj skupini, danas ima i državnu podršku. Kazališnim kontekstom predstavlja tradicionalnu irsku kulturu. Unatoč uspjehu u Irskoj i u inozemstvu, Siamsa Tire je često kritiziran zbog percepcije da su pojedine njegove produkcije suviše temeljene na ruralnim običajima i tradicijama te nisu reprezentativne za urbani dio Irske.

Irski se *step dance* danas može smatrati tradicionalnim, ali ujedno i internacionalnim plesnim oblikom, te dijeli sudbinu mnogih tradicionalnih plesova koji najčešće, zahvaljujući nekoj vrsti komercijalizacije, postaju i internacionalne plesne prakse. Na primjeru triju plesnih praksi irskoga *step dancea* prikazana je važna društvena, kulturna, edukacijska i ideološka uloga irskog plesnog oblika otisnuta u kulturološkim i povijesnim previranjima u različitim uvjetima. Upravo je istaknu-

tom kombinacijom utjecaja Catherine Foley uspjela zahvatiti izrazitu kompleksnost široko prepoznatljivog, ali nejedinstvenog plesnog oblika. *Step dance* je neujednačen plesni oblik nejedinstvena značenja za sve plesače koji ga prakticiraju i promatrače koji ga promatraju. Svaka od tri utjelovljene plesne prakse ima vlastitu povijest, svaka ima vlastite strukture transmisije, izvedbene kontekste, određene stilističke uporabe tijela, sustav kodiranih praksi i prepoznatljivu glazbenu obojanost. Svaka utjelovljuje i oblikuje različite (osobne, lokalne, regionalne, nacionalne i globalne) osjećaje za mjesto i identitet. Također, svaka na jedinstveni način sudjeluje i pomaže u razumijevanju diskursa o irskom *step danceu*. Međutim, ova knjiga ne govori samo o irskom *step danceu* područja North Kerry u Irskoj. Ona donosi spoznaje o plesu kao nositelju utjelovljenih značenja. Govori o utjecaju koji ples ima na oblikovanje promjenjivih ideja kulture i identiteta. Govori i o pratećoj tradicionalnoj glazbi te o plesačima koji postižu kognitivne, tjelesne, estetske i kulturne kompetencije. Ona govori o načinu konceptualizacije plesa, a obraća se svima zainteresiranima za neke od ključnih termina poput (irske) kulture, plesa ili povijesti.

Ivana Katarinčić

Susan H. Motherway, *The Globalization of Irish Traditional Song Performance*, Ashgate, Farnham, Burlington 2013., XVI+212 str.

Rad Susan Motherway je posvećen globalizaciji irske tradicijske pjesme, gdje se pod globalizacijom smatra zapravo položaj tradicijske pjesme u kontekstu irske dijaspore te njezina zastupljenost na svjetskom diskografskom tržištu i u medijima. Pritom Motherway razotkriva i mehanizme konstrukcije samog pojma irske tradicijske pjesme, odnosno izdvajanja pojedinih aspekata tradicijskih pjesama u toj konstrukciji – prvo prilikom osnaživanja diskursa izgradnje irske nacionalnosti, a onda i u kontekstu globalnog glazbenog tržišta.

Knjiga je podijeljena u osam poglavlja. Nakon prvoga, naslovljenog “Definiranje lokalnog unutar globalnog”, u kojemu se nastoji definirati irska tradicijska pjesma u globalnom kontekstu, u sljedećih se šest nude alternativne definicije i, na neki način, dekonstruira uvriježeni identitet irske tradicijske glazbe. Svako od poglavlja donosi drukčiji pristup toj dekonstrukciji, a naslovi su: “Vremenska podjela”, “Jezična podjela”, “Etnička podjela”, “Geografska podjela”, “Politička podjela” i “Institucionalna podjela”. Posljednje, zaključno poglavlje, naslovljeno je “Irska tradicijska pjesma u globalnom kontekstu”.

U poglavlju naslovljenom “Vremenska podjela” Motherway razmatra političke mehanizme koji su u povijesnoj perspektivi utjecali na kreiranje kanona irske tradicijske glazbe, a zatim nešto suvremenije utjecaje popularne glazbe na taj kanon. Autoričina argumentacija je usmjerena protiv esencijalističkih pokušaja definiranja tradicijske glazbe te i u povijesnoj perspektivi prepoznaje brojne utjecaje koji su rezultirali irskom pjesmom kao hibridnim, a ne “čistim nacionalnim” proizvodom. Iz te perspektive promatra i suvremenije hibride irske tradicijske pjesme koji su nastali kao spoj irske pjesme i *countryja*, *rocka*, *techna* i raznih drugih popularno-glazbenih stilova. “Jezična podjela” govori o sukobu između dominacije engleskog ili irskog jezika u tradicijskoj pjesmi. No, autorica se ne zaustavlja na tom sukobu, već otkriva i bogat repertoar irskih pjesama na manje poznatim manjinskim jezicima, poput ulsterskog škotskog, *shelta*, jezika etničke manjine Putnika i *yola*, jezika male skupine potomaka europskih vojnika plaćenika iz 12. stoljeća. Repertoar dviju od tih skupina, Putnika i ulsterskih Škota, Motherway analizira i u sljedećem poglavlju, “Etnička podjela”. Osim repertoara autorica analizira i položaj glazbenika iz tih manjinskih skupina, i u Irskoj i na globalnom glazbenom tržištu. U “Geografskoj podjeli” raspravlja o ulozi tradicijske pjesme u irskoj dijaspori, fokusirajući se na Irce u kanadskom Newfoundlandu, što je posebno zanimljivo zbog dvostruke složenosti kreiranja njihovih identiteta, newfoundlandskog unutar kanadskog, i irskog unutar newfoundlandskog. U “Političkoj podjeli” analizira politički angažirane pjesme unutar irskog repertoara i otkriva da se isti glazbeni repertoar promjenama teksta koristi za politički oprečne ideologije. Unutar pretposljednog poglavlja, “Institucionalna podjela”, autorica ocjenjuje utjecaj raznih institucija, edukacijskih, vladinih i nevladinih te diskografskih na promjene u irskoj tradicijskoj pjesmi. U zaključnom poglavlju Motherway još jednom razmatra razne mehanizme kojima globalizacija utječe na irske tradicijske pjesme, rezultirajući njihovom i fragmentacijom i homogenizacijom. Autorica poziva i na integraciju svih marginaliziranih skupina koje predstavlja u svojoj knjizi u definiranje irske pjesme. Time izražava potrebu za razvijanjem “post-nacionalne Irske koja će prigrliti alternativne definicije irskosti unutar globalnog i time ojačati irski kulturni identitet kao i demonstrirati umijeće moguće” (str. 182).

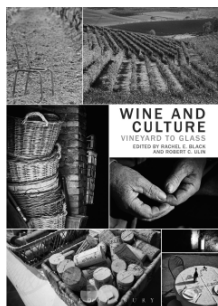
Istraživačka metoda kojom se Motherway koristi je analiza medija s jedne i intervjui s glazbenicima s druge strane, premda se čini da je posljednje, intervjui, ako već ne i u istraživanju, onda barem u knjizi, skromnije zastupljeno. Također, Motherway dublje analizira repertoar i političke stavove nekih od glazbenika s kojima nije uspjela razgovarati (npr. Enya), dok neke druge, koji su očigledno aktivnije sudjelovali u njezinu istraživanju, spominje površnije.

Autoričinu analizu globalizacije irske tradicijske pjesme prožima pozitivan stav prema mjestu tzv. *world music* žanra, kojem se pribraja i irska glazba, u diskografskoj industriji. Suprotno nekim ranijim analizama i kritikama upućenim odnosima moći unutar *world musica*, Motherway prepoznaje da, bez obzira na upozorenja o eksploataciji tradicijskih glazbi i glazbenika, *world music*, širokim izborom “malih” glazbi narušava dominaciju velikih i snažnih trendova u popularnoj glazbi. Postojanje tog žanra na globalnom diskografskom tržištu, drugim riječima, pruža mogućnost manjim, lokalnim glazbenim trendovima da dobiju bolju vidljivost izvan svojih sredina. Također, Motherway upozorava da su kritike eksploatacije tradicijske glazbe

u globalnoj diskografiji, temeljene na teorijama kolonijalizma, uvijek prepoznavale samo zapadnjačku dominaciju, dok im je promaklo prepoznati “hibridne oblike koji ne uključuju zapadnu participaciju” (str. 178). Dapače, Motherway tvrdi da se i na “ono što bi se moglo percipirati kao kulturni imperijalizam može gledati kao na prihvatljiv uvoz ili čak emancipaciju tradicionalnih glazbenika” jer su “u većini slučajeva pokretači promjena lokalni umjetnici, a ne globalne korporacije” (str. 58). Uz taj argumentirani optimistični stav prema mjestu tradicijske glazbe na globalnom ekonomskom tržištu, možda je najvažniji doprinos ove knjige u uključivanju marginaliziranih manjinskih skupina u baštinjenje irske tradicijske pjesme, čijoj boljoj vidljivosti autorica svakako pridonosi.

Knjiga je opremljena pojedinačnim transkripcijama glazbe i tekstova koje se koriste u analizi pojedinih pjesama. Na kraju je, osim popisa literature, i popis diskografskih izvora kojima se autorica koristila te bogat indeks pojmova koji se javljaju u knjizi.

Jelka Vukobratović

Wine and Culture. Vineyard to Glass,
ur. Rachel E. Black i Robert C. Ulin, Bloomsbury, London, New Delhi, New York, Sydney 2013., 323 str.

Iako se etnologija, odnosno antropologija vina oblikovala u posebnu poddisciplinu prije gotovo dvadesetak godina (osamdesete godine 20. stoljeća), ova knjiga je tek prvo sustavno djelo u kojem okupljeni radovi promišljaju kulturu vina iz etnološke, odnosno kulturnoantropološke perspektive. Možemo podsjetiti, referirajući se pritom na Arjuna Appadurajia, da je vino – roba/proizvod/piće koje je od velikog interesa za vrlo širok krug ljudi zbog svoje komercijalne, simboličke, kulturne i estetske vrijednosti. Važnost vina se ne iscrpljuje samo u komercijalnoj sferi života u kojoj vino postaje roba kojom se stvara profit ili kojom se generira razvoj multikompanija čiji opstanak na globalnom tržištu nužno ispisuju društvene elite, već je jako važno promišljanje svih procesa koji se odnose na proizvodnju i, posljedično, konzumaciju vina jer pružaju uvid u mnoge društvene prakse i hijerarhije, identitetske politike i rodnu problematiku.

Knjiga se sastoji od četiriju velikih cjelina, a svaka od njih od nekoliko poglavlja, odnosno tekstova. Uvodni je dio kritički osvrt urednika, koji su i sami autori pojedinih tekstova, na zanemaren aspekt istraživanja kulture vina iz etnološke i kulturnoantropološke perspektive. U uvodniku Rachel E. Black i Robert C. Ulin obrazlažu moguće razloge zanemarivanja istraživanja proizvodnje i konzumacije i alkoholnih

pića i vina u povijesti europske i američke etnologije i kulturne antropologije, a osobitu pozornost pritom posvećuju istraživanju kulture vina. Naime, uvidom u povijest istraživanja alkoholnih pića u okviru etnološke i antropološke znanosti, razvidno je kako se proizvodnja i konzumacija alkoholnih pića istraživala najviše u okviru psihologije, sociologije te medicine i to uglavnom uz devijantno ponašanje u određenim zajednicama ili društvu općenito. Takav je pristup karakterističan za američku kulturnoantropološku znanost, no neobično je da i u europskim krugovima istraživanje simboličke snage kulture vina ostaje na marginama etnološkog i kulturnoantropološkog znanstvenoistraživačkog zanimanja. Urednici će u tome smislu i zaključiti kako je, barem kada se podrazumijeva američko iskustvo, riječ o utjecaju kolonijalne antropologije koju su zanimale udaljene kulture i zajednice, a ne cjelovit pristup fenomenima svakodnevnog života. Pritom izostanak cjelovitih istraživanja kulture vina u tom području uspoređuju i s vrlo sporim i posve sramežljivim razvojem etnološkog i kulturnoantropološkog interesa za istraživanje kulture prehrane općenito. Urednici knjige također uviđaju da osim popularnih radova o vinu kao elitnoj robi kasnog kapitalizma, ima vrlo malo kritičkih studija koje promišljaju kulturu vina iz etnološke i kulturnoantropološke perspektive.

Prva je cjelina knjige posvećena analizi i kritičkom promišljanju pojma *terroira*, koji je odavno, barem kad je o istraživanju kulture vina riječ, premašio svoje enološko značenje i oblikovao se u koncept koji s vremenom postaje sve važniji kao analitičko sredstvo kojim se razlaže i rekonstruira važnost kulture vina u sinkronijskom i dijakronijskom smislu. Autori u toj cjelini premošćuju geološke i klimatske definicije i konotacije *terroira* i upoznaju nas, iz različitih aspekata, s kompleksnim konceptom *terroira*. Sarah Daynes daje pregled studija i tekstova koji promišljaju *terroir* u odnosu na lokalnost, regionalnost, općenito na stvaranje lokalnog znanja i njegove političke posljedice na pojedine zajednice. Rober Swinburn nas upoznaje s konceptom *terroira* u Australiji i njegovim konotacijama u relativno novom zamahu razvoja vinogradarstva u krugu mladih vinogradara koje čini urbana elita. Nicolas Stersdorff Cisterna upućuje na iskorištavanje *terroira* za što uspješnije promidžbe čileanskog vina na svjetskom tržištu. Posljednji tekst u toj cjelini ujedno je i najintrigantniji jer otvara i promišlja dvojbenu ulogu i utjecaj koncepta *terroira* na istraživanje kulture vina. S jedne strane ispituje njegovu eksploataciju u povezanosti proizvodnje vina s određenim mjestom, a s druge strane razvija ideju o mogućnostima istraživanja pozadine proizvodnje i konzumacije vina u svjetlu obiteljske dinamike i narativa koji pritom nastaju.

Druga cjelina detaljnije razrađuje teme koje proizlaze iz radova prvoga dijela knjige te okuplja radove koji promišljaju ulogu društveno-političkih previranja na proizvodnju i konzumaciju vina u postsocijalističkoj Europi. Tekst Jurja Buzalka upoznaje nas sa slovačkom kulturom vina, u kojoj je razvoj novih oblika turizma vezanih uz enogastronomiju doveo do društveno klasne podijeljenosti gdje čak i konzumacija vina postaje markerom distinkcije među mlađom populacijom. Ewa Kopczyńska istražuje ulogu vina u konstrukciji kolektivnog pamćenja stanovništva zapadne Poljske s obzirom na suživot Poljaka i Nijemaca te ulogu vina u oblikovanju regionalnih struktura vlasti tog područja. O utjecaju globalizacije na oblikovanje lokalnih, regionalnih i nacionalnih simbola istraživanjem procesa proizvodnje i društvenih praksi vezanih uz vino u Galiciji piše Christina Ceisel. Nadalje, koristeći se etnografskim i povijesnim izvorima Erica Farmer pokušava objasniti i prikazati pozadinu sustava AOL (Appellation d'Origine Contrôlée) te nas tako ujedno i upo-

znaje s društvenim odnosima i igrama moći u proizvodnji vina u Boredeauxu kroz povijest. Yuson Jung otkriva na primjeru proizvodnje vina u Bugarskoj kako sustav klasifikacije koji zagovara Europska unija za hranu i piće nanovo kreira i uspostavlja hijerarhije, neopravdano isključujući pojedina područja u Bugarskoj koja su važna u proizvodnji vina na europskom tržištu.

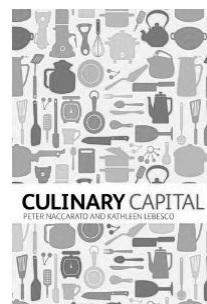
U trećoj su cjelini knjige okupljeni radovi koji, prema riječima samih urednika knjige, vino promatraju kao transnacionalnu robu čiju sudbinu prate podjednako i na lokalnoj i na globalnoj razini na određenim područjima. U prvome tekstu Marion Demossier prikazuje rezultate etnografskog istraživanja vrhunskih francuskih vina (Grands Crus) koja visoko kotiraju na svjetskom tržištu. Zaključuje kako je istraživanje procesa proizvodnje i distribucije tih vina jedinstven model transnacionalnog procesa komodifikacije. Adam Walker i Paul Manning istražuju kako je promjena političkog režima u Bugarskoj preoblikovala kulturne prakse koje se vezuju uz proizvodnju i konzumaciju vina. Pritom primjećuju kako je težnja za kvalitetom u postsocijalizmu (u opreci je s onom u socijalizmu koji se fokusirao na kvantitetu) znatno utjecala na rituale, odnosno na ulogu vina u duhovnoj kulturi pojedinih zajednica. U idućem poglavlju te cjeline autorica Winnie Lem opisuje dinamiku obiteljskih odnosa francuskih vinogradarskih obitelji u regiji Languedoc. Lem upućuje na pomalo okrutnu stranu obiteljskog posla čiji opstanak ide na štetu osobnog zadovoljstva pojedinih članova obitelji te pritom otvara temu rodnih uloga u kontekstu obiteljskog vinogradarstva.

Posljednja cjelina knjige okuplja radove koji propituju odnos tehnologije i prirode u procesima proizvodnje i konzumacije vina. Naime, autori tih tekstova upućuju na nesrazmjere i složenost odnosa između tehnologije proizvodnje i konačnog konzumentskog trenutka. Istražujući proizvodnju vina u Libanonu, Elizabeth Saleh razotkriva postkolonijalnu tendenciju privilegiranja francuskih tehnologa u proizvodnji vina, što pak utječe na komercijalizaciju lokalnih proizvoda. Paul Cohen istražujući vinogradarstvo i vinarstvo poslijeratne Francuske, opisuje život i djelo Julesa Chauveta, francuskog vinara i kušača te propituje njegov utjecaj na proces definiranja takozvanog prirodnog vina. Posljednje poglavlje tekst je urednice Rachel E. Black, u kojemu, na primjeru vlastita istraživanja proizvođača u Italiji i konzumenata u SAD-u, upućuje na tenzije i nesrazmjere između proizvodnje i konzumacije vina.

U ovoj su knjizi u brojnim radovima autori otvorili kompleksno područje etnološkog i kulturnoantropološkog istraživanja kulture vina, duboko se osvrćući na njegovu povijest i društvenu važnost u raznim političkim režimima, raznim kulturama i zajednicama. Pritom su fokus prebacili na pozadinu proizvodnje vina, na dinamiku obiteljskog rada, osvijestili važnost rodnih pitanja i u tom području. Knjiga je izniman doprinos afirmaciji etnološke i kulturnoantropološke perspektive u kulturi pijenja jer, promišljajući kulturu vina, proizvodnju i konzumaciju, raspliće klupko zamršenih odnosa komodifikacijskih procesa vezanih uz vino i pritom, gotovo nenametljivo, kritizira političko-gospodarsku stvarnost konzumerizma te, posljedično, kapitalističke natruhe u svjetskoj ekonomiji.

Melanija Belaj

Peter Naccarato i Kathleen LeBesco,
Culinary Capital, Berg, London, New
 York 2012., 144 str.

Kulinarski kapital je pojam kojim se, u ovoj nevelikoj studiji nekih komunikacijskih čvorišta današnje prehrabene kulture, želi obuhvatiti ukupnost društvenih i simboličnih vrijednosti koje su upisane u prehranu. Kulinarski kapital uključuje različita ponašanja, prakse i izbore, znanje i vještine pripremanja i konzumacije jela u društveno prihvatljivom okruženju. Koncept kulinarskog kapitala autori ponajprije izvode iz Bourdieuova shvaćanja različitih oblika kapitala, poput društvenog, kulturnog i simboličnog, čije posjedovanje omogućava stjecanje društvenog položaja i moći. Način stjecanja i razmjena takva kapitala i njegove uloge u društvenoj stratifikaciji temelj je ove studije. Naccarato i LeBesco hranu shvaćaju kao jedan od najvažnijih markera društvenog statusa te se prema tome, poput Bourdieua, usredotočuju na prehrabene prakse. Ostavljajući sa strane pitanja proizvodnje, analizu usmjeravaju prema načinima nabavljanja (kupovanja) i pripremanja hrane, podrazumijevajući da se upravo u tim oblicima ponašanja može vidjeti spoj društvene strukture i materijalnih uvjeta koji omogućuju protok i održavanje određenih ideologija roda i klase. Kulinarski kapital je prepoznat kao sredstvo kojim pojedinci oblikuju svoje društvene identitete, ispunjavaju zadane i/ili priželjkivane uloge. Koncept građanskog, odgovornog i održivog djelovanja što ga neoliberalni okvir potiče, trenutno podrazumijeva uporabu lokalno proizvedenih namirnica, poznavanje sezonskog ritma jedenja i smjernica zdrave prehrane koje preporučuju svježije pripremljene obroke i smanjivanje unosa industrijski proizvedenih jela (!). Istodobno u stalnom skraćivanju vremena koje se provodi kuhajući, što je jedno od glavnih obilježja zapadne prehrabene kulture zadnjih pola stoljeća, svjedočimo *gourmetifikaciji* kulture, odnosno razvijanju raznolikih specijalističkih oblika znanja vezanih uz hranu i piće, beskrajnom umnažanju medijskih sadržaja koji se na bilo koji način bave prehranom. Hrana doista nikad prije nije bila toliko popularna tema. Pojam *gourmetifikacije* je zaključak kojim Johnston i Baumann (2010) završavaju svoju studiju o demokratičnosti i distinkciji u gurmanskoj kulturi. Gurmanski, značaki pristup hrani upisan je u vrijednost srednje klase, u koncept *dobrog građanina*. Preuzimajući Foucaultovo shvaćanje tijela kao sredstva stjecanja i otpora moći te Roseovo proučavanje psihičkih procesa kojima pojedinci grade osobne identitete, autori osobitu pažnju posvećuju transformativnom kapacitetu kulinarskog kapitala. Naime, pratiti kulinarsku modu, provoditi vrijeme razvijajući kuharske vještine, a istodobno skrbiti o blišnjima, znači ulagati u sebe. Tako su upute popularnog gastronomskog pisca Michaela Pollana što jesti uistinu smjernice za stvaranje dobrih, zdravih i zadovoljnih građana. Postizanje toga cilja za pojedinca je projekt samoostvarivanja. U potrošačkom društvu taj se projekt velikim dijelom ostvaruje

osobnom potrošnjom, odnosno izborom proizvoda koji imaju društveno poželjne osobine. Ono što osobito zanima autore je upravo kulinarski kapital kao prostor osobne slobode, ali i ispunjavanja određenih društvenih normi.

Dinamičan karakter kulinarskog kapitala unaprijed je upisan u ovu studiju, no autori namjerno ostaju na analizi američkog *mainstream* prehrambenog diskursa. Nakon prvog poglavlja, u kojem se utvrđuje pojam kulinarskog kapitala, autori donose analizu dvaju novih načina kupovanja namirnica i jela, potrošačke prečace koji olakšavaju pripremanje *zdravog i ukusnog* svakodnevnog obroka. Kupovanje namirnica preko interneta, tj. preko specijaliziranih trgovina voćem i povrćem koje jamče lokalne namirnice te kupovanje polugotovih, ali neindustrijskih, nego svježe pripremljenih jela u specijaliziranim trgovinama, nov su način borbe s nedostatkom vremena u okruženju koje od žena i dalje očekuje da ispunjavaju tradicionalnu ulogu hraniteljica obitelji. Internetske trgovine i radnje koje prodaju svježe spremljena polugotova jela (eng. *meal assembly*) nastavak su dugotrajnih pokušaja da se problem kućanskih poslova riješi komercijalizacijom. Nekoć ženski, skriveni poslovi sad postaju dijelom javnog, no konačan proizvod opet skriva količinu posla potrebnu za pripremu obroka. Stvarnu ulogu takvih trgovina autori prepoznaju u njihovu doprinosu održavanja tradicionalnog koncepta obitelji, pomažući ženama da održe ravnotežu između karijere i ženskih dužnosti, ponajprije brige za zdravlje i sreću obitelji.

Treće poglavlje analizira kulinarske emisije i njihove iluzorno obećane transformacije koju kulinarski kapital navodno omogućuje. Analizirane kulinarske emisije, kod nas potpuno nepoznate, autori klasificiraju u tri osnovna tipa: tradicionalne, moderne i natjecateljske. Svaki od ovih tipova u prijenosu kulinarskog kapitala uključuje i skup društvenih vrijednosti, uglavnom u smislu ideologije roda i klase čiji sadržaj prenose. Tradicionalne su emisije zapravo nastavak obrazovnih kulinarskih emisija kakve postoje od samih televizijskih početaka. One nude klasičnu pomoć ženama u ispunjavanju kućanskih zadataka, ne naglašavajući društveni ili gurmanski karakter jedenja već ispunjavanje uloge majke i žene u vlastitu domu. Moderni tip kulinarskih emisija ciljanu skupinu proširuje prema muškoj publici, naglašavajući kuhanje kao ugodnu i kreativnu aktivnost ističući sveprisutan nedostatak vremena. Treći tip, koji autori nazivaju kompetitivnim, a koji smo mogli vidjeti i na domaćem programu poput emisije *Masterchef*, pokazuje tendenciju kulinarskog diskursa da se prilagođava širokoj muškoj i ženskoj publici. Naglasak tih emisija nije na privatnim kuharskim praksama, nego na profesionalizmu i kompetitivnosti u kojoj autori vide unaprijed upisanu kategoriju maskuliniteta. Pomak od obrazovnog prema zabavnom sadržaju kulinarskih emisija nije slučajna, nego se uklapa u promoviranje određenih životnih stilova i značajan je u procesu *estetizacije svakodnevice* kojim sustav obrazuje potrošače.

Osobito je zanimljiv kratak pregled pitanja o demokratizaciji prehrambenog prostora koje donose novi mediji, prije svega različiti internetski sadržaji i zajednice koje narušavaju dosada neupitne pozicije arbitara ukusa što su ih imali profesionalni novinari i specijalizirani gastronomski kritičari. Pristup takvu znanju i amaterizacija gastronomskih sudova za autore je osobito važna u zaposjedanju kulinarskog kapitala koji, kako tumače, uvijek u sebi nosi mogućnost za penjače po društvenoj ljestvici, a jednako tako pridonosi i već sada nepreglednom povećavanju znanja vezanog uz

što i kako treba jesti. Hrana zadnjih desetljeća postaje ključnim mjestom oblikovanja osobnosti i društvene distinkcije.

Posljednje poglavlje donosi kratak pregled alternativnih prehrambenih praksi. Opsjednutost dijetama i pretilošću dominira američkim kulinarskim narativima, no postoje prehrambeni izbori koji izazivaju propisane ideale zdravog i ukusnog jedenja. Prema Belascu, hrana je medij kojim društvo uspostavlja osobite identitete, a svjestan otpor prema elitističkoj gurmanskoj prehrani, kakvu nastoje propisivati arbitri ukusa srednje klase, u američkoj se kulturi pojavljuje u različitim pokušajima prevrednovanja brze hrane. *Kontrakuhinja* prihvaća upravo ono što se smatra devijantnim prehrambenim praksama. Autori posvećuju pozornost različitim natjecanjima u prejedanju brzom hranom, *online* zajednicama što, doduše istim sredstvima kao i gurmanski znalci, promoviraju *junk food*. Kulinarski je kapital dobar početak promišljanja o uzrocima medijske poplave gurbanstva zadnjih godina, ali i kritičkog odmaka od ideje da je prehrana u svojoj biti apolitično i neproblematično polje što se u jednakoj mjeri sastoji od nužnosti i užitka.

Jelena Ivanišević Caput

Socijalizam na klupi. Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević, Srednja Europa i Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Zagreb, Pula 2013., 360 str.

Socijalizam na klupi je tematski raznolik korpus interdisciplinarnoga zahvaćanja u neksuse i epizode jugoslavenskog socijalizma, ponajprije kroz njegove dokumentaristički i bibliografski dostupne sadržaje.

Naizgled ekskluzivna, ali, kako će se pokazati, opravdana odluka da okupi radove isključivo mlađih humanističkih znanstvenika, ovdje je ujedno i sugestija para-epistemološkog položaja. Time se naime, prema riječima urednika, htjelo intervenirati u prazninu (tabu ili mistifikaciju) istraživanja toga razdoblja upravo u generacijski novoj postsocijalističkoj i postjugoslavenskoj znanstvenoj zajednici i to preferiranjem svojevrstne “beziskustvene” dimenzije pogleda u socijalizam.

Paradoksalno ili ne, ovom odlukom se dobilo na vitalnosti štiva koje iluminativno i analitički zadire u sadržaj razdoblja, a koje, operirano od različitih emocionalnih investicija “onih koji su preživjeli socijalizam”, uspješno umiče talozima resentimenta i nostalgije kao opterećenja postsocijalističkih naracija. “Perspektiva školskih klupa” kao pokušaj re-inicijacije izbjegavane ili pak pretjerano instrumentalizirane teme socijalističke kulture umjesto toga bira da binarističku zadanost interpretacijskog metadiskursa zamijeni jukstapozicijom događaja i fenomena čija se složenost i

kontroverznost iznalazi u samim dokumentarnim izvorima, žrtvujući naknadnu i “sjećujuću” dimenziju na socijalizam u ime kulturno-historicističkog pokušaja zahvaćanja u njegov autentični kontekst.

Metodološkim i tematskim korpusom koji zahvaća u teme poslijeratne industrijalizacije, odnosa SFRJ i susjednih zemalja, rituala primanja u Savez pionira, političkog koncepta rada u kontekstu raskola između Tita i Staljina, dispozitiva seksualnosti socijalističkoga filma, kulturne semiotike modernističkih gradova, imaginacije amerikanizma i vesternizacije, ali i tekovina NOB-a u jugoslavenskoj književnosti, stripu i filmu, zatim romaneskne produkcije predodžbi o prošlosti i nostalgije za “čvrstim modernitetom”, muzičke cenzure u Jugoslaviji te prodora računalne tehnologije osamdesetih godina kao strategija kulturne distance, ovo djelo se primiče modusu istodobnog zahvata i u dinamiku sistema i u njegove situacijske kulturne prakse, zadržavajući ujedno transformativni karakter vlastita predmeta i istraživačkih intervencija.

Tako se izravnost pristupa “tvrdim” socioekonomskim i kulturnim činjenicama postiže primarno konzultiranjem referenci “socijalističke literature”, ali i eliminacijom onog “viška autorefleksije” koji je obilježio prvi val humanističkog istraživanja tog razdoblja kao borbu za sjećanje u zbrci suvenirskih motiva, skrpanih i osujećenih značenja i konkurentskih naracija – kao gotovo nasumičan izbor iz onog *skladišta mješovite robe*, koje se kao evidencija socijalističke kulture oblikovalo zajedničkim radom ranih egzotičnih interesa za socijalizam i regionalnih odgovora na ta očekivanja.

Nasumičnost i disjunktivnost socijalističkih toposa – gdje su kronološki, semantički i vrijednosno gotovo srađeni *plesnjaci i logori, ruralno društvo i urbana kultura, radne akcije i vojna lica, pankeri i udarnici, disidenti i feministice* – kontrapunkti su te naknadne konstrukcije socijalističkog mentaliteta razapetog između svoje *režimske* i svoje *konzumerističke* prirode kao temeljne dihotomije oblikovanja predmeta unutar postsocijalističkih studija.

Sve dok mu različiti *režimi sjećanja* ne odrede interese prepoznavanja i rekodifikacije, taj društveni sadržaj eliminiranog subjekta i socijalnog identiteta bio je tek gomila rabljenih znakova u koju su se slobodno upisivale civilizatorske pripovijesti tranzicije, do trenutka dok im njihov periferijski, mahom balkanski status, u potpunosti ne odrede emancipatorske potencijale.

Dehistorizacija i anakronizacija tog razdoblja, moment zapadnog nadgledanja i prišivanje koncepta liberalnih društvenih teorija odvijalo se uglavnom uz pragmatično pristajanje dijela istočnoeuropskih intelektualaca pa je inzistiranje na kulturalističkim određenjima tog razdoblja prikrivalo nevoljkost da se u pripovijesti tranzicije kao civilizatorskog procesa uvedu i temeljni društvenoekonomski termini njezina karaktera “prvobitne akumulacije kapitala”.

Umjesto toga, interiorizacija tranzicije kao “sistemskog preobrata” u kapitalizam, o kojem nikad nije bilo izravnog odlučivanja, a koji je ovdje krenuo svojim tzv. divljim smjerom, uvodi motiv preživjelog *socijalističkog mentaliteta*, potrošačkog i razmaženog *homo jugoslavicus* kao glavnog protagonista proteklog razdoblja.

U interpretacijskom okviru, u kojem su se navodno ravnomjerno “prebile” dvije dominantne metanaracije postsocijalizma, predmet istraživanja objavio se naknadnom istraživaču u svojoj temeljno retoričkoj prirodi kao sustav koji se iz svoje impozantne totalitarnosti urušio “preko noći” u nizu podmetnutih zapleta: “sve je bilo zauvijek dok najednom uopće više nije bilo”, u poznatim riječima Alexeja Jurčaka.

Takav postideološki i postparadigmatski status socijalizma u društvenohumanističkim teorijama odnedavno se, i ne samo u ovoj knjizi, propituje u odlučnoj generacijskoj gesti raščišćavanja zatečene diskurzivne teritorije, prije svega kritici tendencioznog izbjegavanja upućivanja na materijalne uvjete društvene reprodukcije i potencijalne društvene transformacije.

Ono gdje se cjelina radova zbornika *Socijalizam na klupi* uspjela možda i intuitivno orijentirati u opisanim silnicama jest presijecanje kontinuiteta znanstvenih interpretacija na mjestu na kojem su se one možda već davno trebale zaustaviti. Distanciranjem od iskustvenih i emocionalno angažiranih perspektiva, ali i ravnodušnoću pred zahtjevom uračunavanja svih meta-konceptualizacija tog razdoblja, otvara se polazište za budući dijalog toga djela unutar dugo očekivane cjeline društvenoznanstvene i humanističke obrade jugoslavenskog socijalizma.

To polazište tvori pokušaj reanimacije predmeta unutar njegovih vlastitih narativnih, samotumačiteljskih strategija – “socijalizma istumačenog njime samim” – i ono se mora ponovno odlikovati izvjesnom borbom za pamćenje, između ostalog i pamćenje mogućnosti društvene preobrazbe i društvene akcije. Jugoslavenski socijalistički projekt legitimno je istraživati u njegovim parafernalijama, ali je toj inače neobuhvativoj fenomenologiji svakodnevija potrebno uvijek da se referira na vizuru autentičnog socijalističkog narativa i njegove navlastite kulturne prakse.

Za ciljeve tog budućeg projekta, “cjelovitog diskursa” o socijalizmu, još uvijek su produktivnije situacijske vještine tumačenja i intuitivnog probiranja unutar enormnog broja socijalističkih označitelja nego nalijeganje na jedine, navodno isključivo legitimne istraživačke i teorijske pozicije. Idealan tekst svake disciplinarne metodologije uostalom teži istome: kontigvitetu koji tvori svrsishodna montaža panoramskog i prikazivačkog diskursa, privremenom analitičkom uokvirivanju slučajnog, anomalničkog i kontingentnog, kao jedine prikazivačke strategije koja odgovara transformativnoj definiciji kulture.

Ines Prica

Radina Vučetić, Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka, Službeni glasnik, Beograd 2012., 473 str.

Koka Kola socijalizam: amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka objavljena je disertacija Radine Vučetić. Autorica je docentica na Katedri za Opću suvremenu povijest Filozofskog fakulteta u Beogradu, gdje istražuje teme iz suvremene srpske povijesti s naglaskom na kulturnu povijest i povijest svakodnevice druge Jugoslavije. Tema koju u ovoj knjizi obrađuje smještena je u šezde-

sete godine dvadesetoga stoljeća, u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju (dalje: SFRJ). Autorica promatra utjecaje amerikanizacije na jugoslavensko društvo preko *jazza*, *rock and rolla*, filma, avangardnog kazališta, novih pravaca u likovnoj umjetnosti, televizijskih sapunica, televizijskih i radijskih emisija te istražuje stvaranje potrošačkog društva s obzirom na unutrašnje i vanjske političke promjene u SFRJ te njezin poseban položaj između Istoka i Zapada.

Knjiga je podijeljena u pet poglavlja te sadrži autoričin predgovor, uvod, zaključak, slikovne prikaze i sažetak na engleskom jeziku. Radi lakšeg praćenja teme unutar poglavlja postoje potpoglavlja koja, uz autoričin stil pisanja, knjigu čine iznimno lakom za čitanje.

Brojne bilješke potvrđuju autoričin trud i rad na velikom broju izvora. Važno je istaknuti da je primarna arhivska građa manje iskorištena jer autorica ponajprije poseže za sekundarnim izvorima: novinskim člancima, videosječcima i slikovnim prikazima. Naposljedku, zbog razdoblja kojim se bavi, relevantna su joj i sjećanja ljudi koji su proživjeli šezdesete godine prošloga stoljeća. Osim djelima srpske historiografije koristi se hrvatskim, američkim te britanskim radovima koji osnažuju njezine hipoteze.

Autorica proces amerikanizacije u šezdesetim godinama dvadesetoga stoljeća smatra profitom ne samo SAD-a, već i SFRJ. Amerikanci su posebnom politikom pomoći i održavanja Jugoslavije izvan sovjetske dominacije pružali svesrdnu financijsku pomoć, a geslo “dolari za ne Moskvi” potvrđuje te pretpostavke. S druge strane, amerikanizacija SFRJ-a pridonijela je stvaranju imidža nezavisne, nesovjetske, mada u konačnici ipak komunističke države.

Osim što je imala financijsku korist, jugoslavenska je vanjska politika znatno profitirala i na druge načine. Jedan je od primjera upotreba slobodarskog žanra Louisa Armstronga – *jazza* – za vanjskopolitičke svrhe. Naime, izvedbe domaćih glazbenika i njihova gostovanja na Istoku označavali su drukčiji socijalizam, s natruhama liberalizma. Autorica zaključuje da je dopuštanje nastupa domaćim *jazz*-izvođačima izvan zemlje za vladajuće osiguravalo prikaz demokracije i sloboda, a za Ameriku širenje svoje kulture i utjecaja na prostor SFRJ.

Najsnažnije je propagandno sredstvo Amerikanaca bio film, čemu svjedoči i povezanost političkih previranja s promjenama filmskih repertoara. Ilustraciju za to Vučetić pronalazi u analizi važnih vanjskopolitičkih odnosa između SSSR-a i SFRJ te SAD-a i SFRJ uz pomoć procesa udaljavanja i zbližavanja, koje dovodi u vezu s količinom prikazanih filmova američke ili sovjetske produkcije. Nakon Prve konferencije nesvrstanih 1961. i kratkog zahlađenja američko-jugoslavenskih odnosa, do godine 1963. uvezeno je više sovjetskih nego američkih filmova što, smatra autorica, potvrđuje važnost nadzora filmskog svijeta koji provode vladajuće garniture SFRJ.

Više je aspekata odnosa vladajuće Partije prema novopristiglim trendovima. Ponajprije je bila riječ o pokušaju institucionalizacije, uspostavi kontrole nad promjenama u glazbi, kazalištu, filmu i slikarstvu, ali i o dopuštanju njihove kontrolirane infiltracije u društvo. Novine, koje društvo sve više prihvaća i konzumira, u totalitarnim režimima postaju predmetom cenzure. Posljednjim se autorica bavila manje, ali ponekim navodima zabranjenih filmova, oštrim komentarima pripadnika Partije na pristigle novotarije pridonosi i toj temi.

Novopristigli zapadni trendovi brzo su osvojili “srce i dušu” stanovnika Jugoslavije te su postali i predloškom domaćih propagandnih mehanizama. Primjeri koje autorica iznosi filmovi su o Narodnooslobodilačkoj borbi, koji preuzimaju eksterijer, rekvizite te scene iz američkih vesterna. Bili su to popularno zvani “filmovi kaubojas s petokrakama” redatelja Živorada Žike Mitrovića. Zapadni model primjenjuje se i u stripu, gdje klasični junaci postaju heroji NOB-a.

Osim u filmu i stripu imitacija američkih autora događala se u *rock and rollu* i *twistu*. Popularizacijom *rock and rolla* šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća u Jugoslaviji se pojavljuju izvođači koji ponajprije oponašaju strane izvođače. Imitacija se svodila na preuzimanje glazbe i prevođenje tekstova popularnih stranih glazbenika poput Paula Anke, Raya Charlesa, Chubbyja Checkera i brojnih drugih. Zanimljiv je i primjer zagrebačke grupe *Sjene*, koja uz repertoar popularne engleske grupe *Shadows*, koji je izvodila, doslovno preuzima ime svojih uzora i koristi ga kao svoje.

Postavlja se pitanje: kako objasniti veliku popularnost novog električnog zvuka? Odgovor se može pronaći u tome što su ga jugoslavenske komunističke vlasti institucionalizirale i kontrolirale. No s druge se strane postavlja pitanje: zašto je moralo doći do te kontrole? Neupitno je da je *rock and roll* kao novi zvuk sa Zapada donio nov način izražavanja, način informiranja velikog broja mladih koji se sve manje zanimaju za tekovine NOB-a, a upijaju informacije s Radio Luksemburga, čitaju časopis *Džuboks* te prate strane glazbene *top-liste*. Upravo se zbog toga vladajući i nisu mogli oglušiti na novi kulturni val. Tako su *rock and roll* izvođači često nastupali na političkim tribinama, a za uzvrat su dobivali prostore za vježbanje. Može se zaključiti da su vlasti smatrale ako se *rock*-glazba ne može suzbiti, onda treba učiniti sve da radi za socijalizam. U konačnici, neizostavni su pokušaji vladajućih za institucionalizacijom, ali su isto tako neizostavne značajke *rock*-glazbe koje se u mnogočemu razlikuju od komunizma i svega što on propagira. Ono što autorica navodi na primjerima *jazza* i *rocka* je i to da su poklonici tih glazbenih novotarija, bez obzira na komunističku institucionalizaciju, mijenjali svoj izgled, razmišljanja i svjetonazore. Sve se to događalo ne samo zbog toga što im je novi *rock* ili *jazz* zvuk pružao osjećaj da su dio Zapadnoga svijeta, već im je omogućio početak djelovanja izvan ustaljenih ideoloških okvira.

Autorica američku propagandu opisuje kao onu koja osvaja “srce i dušu” i razlikuje se od sovjetske kojoj je cilj prikazati moć i snagu sovjetske države novim industrijskim dostignućima i savršenošću komunizma. Amerikanci su se koristili prikazom idealnog američkog načina života – “American way of life”. U knjizi se ističe primjer Zagrebačkog velesajma na kojem su američki paviljoni bili jako posjećeni uz znatno zanimanje posjetitelja. Razlog se krije u onome što su predstavljali – ono što se moglo vidjeti samo u hollywoodskim filmovima, a u Jugoslaviji do tada nije bilo prisutno. S druge strane sovjetski paviljoni nisu pobudili zanimanje svekolike javnosti prije svega zbog sličnosti s jugoslavenskom svakodnevicom.

S jedne je strane Jugoslavija važna točka na karti amerikanizacije i to je pridoni-jelo stvaranju drukčijeg imidža od onoga istočnoblokovskih zemalja, no neosporno je da se paralelno s tim procesom odvijaju tipični događaji svojstveni sovjetskom načinu vladavine. Primjer krajnosti je slobodno izvođenje mjuzikla *Kosa*, simbola hipi-pokreta, dok istodobno postoje okršaji s “lijevofrakcionašima” okupljenim oko filozofskog časopisa *Praxis*. Nadalje, dolazak rodonačelnika američke kazališne

avangarde *Living Theatre* na prvi Beogradski internacionalni teatarski festival 1967. i istodobne zabrane domaćih kazališnih umjetnika, poput predstave Aleksandra Popovića *Kape dole*. Ovo su samo neki primjeri proturječnosti i nelogičnosti režima kojima se autorica služi. Dopuštanje izvođenja stranih materijala, a cenzura domaćih, svakako su bili u vezi s gorućim jugoslavenskim političkim problemima s kojima se pojavio i sve veći broj nezadovoljnih. Događaji poput smjene Aleksandra Rankovića, neuspjeha privredne reforme iz 1965., rasprave o amandmanima na Ustav iz 1967. i 1968. te studentske demonstracije potresali su stabilnost režima.

Mišljenje Josipa Broza Tita, vrhovne figure SFRJ, imalo je važnu ulogu u raspoloženju prema novitetima pristiglima iz kapitalističkog svijeta. Autorica kao jedan od razloga prihvaćenosti američkog filma navodi Titovu očaranost njime, a kao trenutke odobravanja brojnih noviteta u glazbi i kazalištu navodi njihova izvođenja upravo pred vrhovnim vođom. Koliko je vrhovni vođa bio inspiriran modernostima Zapada, toliko je i sam bio inspiracijom novoj umjetnosti, što autorica potkrepljuje slikovnim prikazima.

Bez obzira na autoričinu želju da prikaže proces amerikanizacije na cjelokupnom jugoslavenskom prostoru, veći se dio obrađenih tema veže isključivo za Srbiju. Zbog toga, sjajnom kulturno-povijesnom prikazu popularne jugoslavenske kulture šezdesetih godina, nedostaje više podataka o Sloveniji i Hrvatskoj, gdje je amerikanizacija bila najizraženija. Također, čitatelj dobiva dojam da je u djelu izostavljen cjelovitiji uvid u ekonomski standard koji nije svima u SFRJ omogućavao uživanje blagodati amerikanizacije. Tako su let avionskom kompanijom Pan American, kupovanje skupih američkih cigareta ili televizora bili financijski neostvarivi za većinu stanovništva. Autorica često jugoslavensko društvo ne promatra kao slojevito, podijeljeno na imućnije i one koji to nisu, već ga promatra kao onakvo kakvo su proklamirali jugoslavenski vlastodršci.

U konačnici, *Koka kola socijalizam* Radine Vučetić pridonosi kulturno-povijesnoj znanosti na prostorima bivše Jugoslavije jer pruža pregled najznačajnijih kulturno-političkih zbivanja u šezdesetim godinama dvadesetoga stoljeća. Opsežna je knjiga rezultat velikog autoričinog truda da prikaže politički režim Saveza komunista Jugoslavije, koji zbog vanjsko-političkog položaja dopušta infiltriranje zapadne kulture i time održava status klatna između komunističkog Istoka i kapitalističkog Zapada. No, sintagma "Koka kola socijalizam", koja aludira na spregu socijalizma i kapitalizma promatranog vremena, upućuje da je jugoslavenski socijalizam ipak socijalizam. U knjizi Vučetić prikazuje koliko su američki utjecaji bili snažni, kako su se manifestirali u jugoslavenskom društvu, u kojoj su mjeri bili kontrolirani te jesu li uspjeli mijenjati svijest ljudi. Upravo stoga ovo djelo neće zainteresirati samo povjesničare. Prikazani međudnosi politike, kulture, društva i pojedinaca iz druge polovice 20. stoljeća na tlu SFRJ svakako su vrijedni pažnje etnologa i kulturnih antropologa kojima bi ovo djelo, osim brojnih odgovora, moglo ponuditi i nova područja istraživanja.

Marija Rotim

Andrea Matošević i Tea Škokić, Polutani dugog trajanja. Balkanistički diskursi, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2014., 187 str.

Knjiga *Polutani dugog trajanja: balkanistički diskursi*, koju supotpisuju Andrea Matošević i Tea Škokić, najnovije je izdanje biblioteke *Nova Etnografija* Instituta za etnologiju i folkloristiku (IEF) u Zagrebu. Autorski dvojac sa IEF-a i Sveučilišta Jurja Dobrile (Pula) kroz 187 stranica ove monografije hvata se u koštac sa simboličko-identitarnim “vukom” koji zadnjih dvadesetak godina radi pometnju u javnim diskursima ovdašnjeg podneblja – *lupus in fabula* je nanovo reanimiran (i reanimaliziran) Balkan. Taj “strašni vuk” medijske, političke, a počesto i akademske scene u tranzicijskom razdoblju, imao je svoj veliki *comeback* s otpočinjanjem tzv. postsocijalističkog perioda u nas, nanovo uskrsnuvši iz istorijskog kulturnog i političkog depoa u kojem je tek prividno hibernirao, potvrđujući se kao, upravo, “polutan dugog trajanja”. Imagologija Balkana (posebno ona iz prošlosti) je i u toku te poratne javne hibernacije negativno oslikanog balkanskog vuka bila zanimljiva istraživačima u društvenim i humanističkim disciplinama, prvenstveno s usponom postkolonijalne teorije u zapadnim akademskim zajednicama, a zadnjih je decenija (re)aktueliziran interes za istraživanja i interpretaciju kroz različite orijentalističke i balkanističke paradigme, što je uveliko koincidiralo sa propašću socijaliz(a)ma na geografski manje-više lociranom (imaginarnom) evropskom Istoku, te sa novom etnonacionalnom političkom geografijom na prostorno (i dalje) uglavnom nelociranom imaginarnom Balkanu. Novo akademsko “otkrivanje” Balkana dogodilo se i na samom “Balkanu”, te je danas već brojna stručna literatura na hrvatskom i srodnim jezicima koja se bavi orijentalizmom i/ili balkanizmom, a koja uključuje istraživanja i sa istorijskom i sa savremenom tematikom, te nove teorijske uvide i diskusije. *Polutani dugog trajanja: balkanistički diskursi* je knjiga koja predstavlja korisnu dopunu tom već pozamašnom korpusu literature, a koja se istovremeno naslanja na već etabliranu “tradiciju” implementacije savremene kritičke teorije u hrvatskoj etnologiji/kulturnoj antropologiji.

Matošević i Škokić se u ovoj knjizi bave raznorodnim pitanjima (filmom, stripom, putopisom, političkom imagologijom) koje tematski uokviruje balkanski ram, a teorijski, uslovno rečeno i uz kritički odmak, balkanistička istraživačka paradigma. Naime, teorijsko-metodološki pristup ovim temama predstavljen je u uvodnom poglavlju (“Polutani dugog trajanja: kritike balkanističkog diskursa”) koje je, zapravo, vrsni teorijski prikaz i kompetentna rasprava o (mnogobrojnim) postkolonijalnim/orijentalističkim/balkanističkim pristupima u humanistici i društvenim disciplinama. Već na početku knjige autori gađaju “u sridu” diskutujući o pojedinim teorijskim “tropima” i postavkama koje se, često nekritički, reproduciraju kroz šumu balkanističke literature, dajući na taj način validnu kritiku više (katkad veoma raširenih)

postavki, te uspostavljaju vlastitu istraživačku paradigmu uz pomoć koje će kasnije u knjizi pristupiti konkretnim istraživačkim pitanjima. Tako već prva glava *Polutana* (po mom sudu ubuduće nezaobilazan teorijski tekst na našem jeziku za istraživače koji se bave balkanizmom i orijentalizmom), otkriva kako pred čitateljstvom nije uobičajena balkanistička studija.

To je razvidno i iz drugog poglavlja naslovljenog “(Auto)egzotizacija Balkana i etnografija nositelja značenja u tri primjera sedme umjetnosti”, u kojem se kritički promatraju tri prominentna filmska ostvarenja koja crpe/eksploatiraju balkanski (ili ipak balkanistički) imaginarij (*Prije kiše, Underground i Kino Lika*), a za koje se tvrdi da na neki način predstavljaju “svojevrsan umjetnički *štokholmski sindrom* – vlastito pristajanje na repetiranje ‘žilavog’ diskursa te prepoznavanje i prepuštanje njegovu autoritetu” (str. 67). Ulogu sineasta koji prezentiraju, kako Ines Prica određuje *domaćeg drugog*, autori “smještaju u domenu *überetnografa* (odnosno *historiografa*), čime se u njihovo stvaranje ucjepljuje i suvremena etnoantropološka problematika – činjenje prikazanog egzotičnijim no što ono uistinu jest te, unatoč ‘eksplikatornim, autobiografskim i dokumentarnim’ porivima, njegovo *zatamnjenje*” (str. 70).

O “(über)etnografima” i “historiografima”, tačnije “etnografkinjama” i “historiografkinjama” koje na Balkan dolaze sa strane, iz ugla feminističke antropologije govori segment “Agenda putovanja: feminotopija”. U ovom poglavlju (prvenstveno se oslanjajući na teze D. Dude, M. L. Pratt, J. Haggis i S. Mills) raspravlja se o ženama putopiscima (napose o Edith Durham i Rebeci West) koje na Balkanu nalaze/konstruiraju svojevrsne feminotopije (sa specifičnim obratom u kojem je “zamišljena” feminotopija, inače mahom napućena balkanskim muškarcima, rezervirana za samo jednu ženu – samu putospisateljicu), i koje je moguće iščitavati “u ključu imperijalno-feminističkog djelovanja” (str. 86), kojega se ovakvi putopisi teško, ili nikako, otrešaju.

Jedno drugo putovanje koje se parcijalno prikazuje nema sličnih imperijalnih pretenzija: strip-heroj Corto Maltese (istovremeno i filmski junak još jednog “Balkan-filma”) uvodi nas u poglavlje koje spaja ranije u knjizi već istraživanu sedmu umjetnost sa onom devetom (“Corto Maltese, Superhrvoje i Sava: strip junaci i masmedijski *kismet*”). Balkanistički diskurs nije samo (privremeno) “posvojio” globalnog/zapadnog strip-junaka, već je i stvorio vlastite likove, pronasavši svoj prostor u specifičnoj masmedijskoj proizvodnji – strip produkciji devedesetih godina. Kako autori pokazuju, “ratni” stripovi *Superhrvoje* i *Knindže* ne samo da obilato grabe iz balkanističkih vrela, već masovno pozajmljuju i iz zapadne/evropske popularne (i strip) kulture (ali i starijeg istorijskog i političkog registra), čime su ove etnonacionalne herojske “strip-utopije” narativno (i vizuelno) povezane sa “nacionalnim” (za čiji račun navodno i bivaju stvorene) jednako malo koliko i ranije skrutinizirane “imperijalne feminotopije”.

Zadnje poglavlje (“Juče krvlju a danas znojem!: aspekti *balkanologije* jugoslavenskog ranog socijalizma”) u etnoantropološko istraživanje u našoj regiji donosi svojevrsnu tematsku ekskluzivu: pozitivnu imagologiju Balkana stvaranu u neposrednom poraću četrdesetih godina, zaboravljeni (i jednako imaginarni) “*Balkans as it once was*”. Imajući u vidu recentnu hrvatsku (i ne samo hrvatsku) putanju k EU kao simbolički “povratak kući” (uz istovremeno odbacivanje skoro svega “balkanskog”),

Škokić i Matošević (nadovezujući se na D. Rihtman-Auguštin) idu tragom Matoševog i Radićevog naprednog i emancipacijskog gledanja na Balkan, istražujući pozitivni balkanski imaginarij stvaran u godinama po završetku Drugog svjetskog rata. Na osnovu novinskih izvora, autori predstavljaju i tumače političku retoriku, radne akcije i takmičenja, sportske i kulturne manifestacije četrdesetih godina, preko kojih se stvarala slika “drugačijeg” Balkana (na osnovu tada aktuelnog simboličkog rezervoara socijalizma i antifašističke borbe), ne onog koji upućuje na “determinizam mentaliteta” i “esencijalizaciju kulture”, već Balkana kao političkog projekta okrenutog budućnosti. Takva alternativna “balkanska etika i estetika”, makar bila intenzivno javno prisutna kratko razdoblje, pokazuje da “teror (balkanskog) identiteta” (i mentaliteta) shvaćenog na danas preovlađujući način ne mora značiti temporalnu konstantu. Autori na koncu zaključuju: “Stoga, ukoliko pokušamo sagledati Balkan, upravo suprotno od gotovo kanonizirane i ‘samorazumljive’ postsocijalističke mantre o njegovoj *kulturno-civilizacijskoj* zaostalosti, iz kuta *političko-ideološke* povijesti, pronaći ćemo ne samo snažne argumente za raskid s pejorativnim diskursima, nego i elemente za političko-ekonomsku *avangardu*, nužnu zajednici čijem priključenju tepamo kao povratku kući” (str. 172).

Tea Škokić i Andrea Matošević u ovoj knjizi na intrigantan način idu iz jedne teme u drugu, nalazeći relevantan zajednički imenitelj, pri čemu balkanističku potku koja se provlači znalački interpretiraju i skrupulozno kritikuju. Problematika “putopisanja”, popularnokulturnih praksi i dr., čini se potencijalno prijemčivom i za neakademski čitalački krug, no čvrsta teorijska fundiranost istraživanja i koherentan akademski stil pisanja, ovu knjigu preporučuju prvenstveno stručnom čitateljstvu. *Polutani dugog trajanja: balkanistički diskursi* monografija je koja daje evidentan i teorijski i tematski doprinos u ovom polju istraživanja, istovremeno osnažujući ulogu etnoantropološke discipline u istraživanju balkanističke problematike.

Srđan Radović